

Article

Cicle «Debats d'educació»

L'educació del futur i els valors

<http://www.uoc.edu/dt/cat/elzo0704.pdf>

Javier Elzo

Article

Cicle «Debats d'educació»

L'educació del futur i els valors*

<http://www.uoc.edu/dt/cat/elzo0704.pdf>

Javier Elzo

Resum

Els sistemes de valors dominants en la societat occidental durant els darrers cinquanta anys han condicionat les problemàtiques individuals actuals. Dins d'una tendència generalitzada a la delegació de responsabilitats, hem creat una societat de drets sense el correlat corresponent de deures. Els joves d'avui dia han crescut en un entorn sobreprotector i han rebut una socialització que no els ha preparat per enfrontar-se a la societat en què els ha tocat viure.

En aquest context, el ponent descriu els valors més preuats actualment –la família i el benestar– i proposa diversos valors que caldria transmetre a través de l'educació. En primer lloc, defensa la racionalitat en la presa de decisions i la justificació de les opinions i, en segon lloc, el foment de la competència personal, tant en l'àmbit professional com en el formal. Cal fomentar la tolerància activa cap a la diferència prenent com a punt de partida el convenciment que no hi ha veritats absolutes, però sí un únic principi inalienable: el respecte absolut a la dignitat de la persona humana.

L'escola té un paper crucial de formació, educació i transmissió de valors, tanmateix, avui dia sovint només se la valora com a transmissora de coneixements i se la jutja per la rendibilitat del que ensenya. La família i els amics són els àmbits per excel·lència de l'aprenentatge informal. Aquests últims anys la importància de la xarxa social dels amics ha registrat un ascens molt fort entre els joves. Els nous papers de la dona, i en conseqüència de l'home, potencien l'aparició de nous models de família. Si superen amb èxit l'adaptació a la modernitat, les noves generacions s'inseriran amb més garanties en la societat del futur.

Paraules clau

sistemes de valors, joves, família, amics, escola, socialització

Introducció: L'anàlisi dels valors des d'una perspectiva propositiva

En l'anàlisi científica dels valors, tant personals com socials, polítics, religiosos o altres, és fonamental distingir la perspectiva en què se situa l'investigador. De manera esquemàtica, destacaré aquestes dues, que anomenaré perspectiva descriptiva i propositiva. La primera, tal com indica el seu nom, es limita a descriure, sense pretensions axiològiques, quins són els valors dominants i la seva evolució en una societat determinada, en un moment concret. Potser intentarà aprofundir una mica més, explicant les causes o circumstàncies de l'evolució dels valors, de la seva emergència i

la seva ocultació, i diferenciar col·lectius socials en funció de la seva afinitat amb uns o uns altres sistemes de valors que, prèviament, l'investigador haurà intentat construir.

La segona perspectiva té unes altres pretensions. El seu objectiu és el de proposar els valors que s'han de mantenir o fomentar en una societat concreta. Aquesta segona perspectiva exigeix, imperativament, que s'indiqui des d'on es lleixen els valors i per a quin model de societat. És la perspectiva que privilegiarem en aquesta conferència.

Però, abans d'avançar, cal destacar un parell de coses. En primer lloc, cal dir que la perspectiva descriptiva, per poc elaborada que estigui, és menys neutra del que sembla. En segon lloc, la perspectiva propositiva difícilment pot obviar la descriptiva que, d'al-

*Article per a la ponència impartida en el cicle 'Debats d'educació' organitzat per la Fundació Jaume Bofill i la UOC, que va tenir lloc a Barcelona el dia 1 de juny de 2004.

guna manera, la precedeix. I ambdues del propi investigador o equip investigador en el qual s'insereix.

Qualsevol sociòleg que s'hagi acostat a Max Weber sap que no hi ha investigació empírica neutra, «objectiva», en el sentit que pugui fer abstracció de l'equació gnòmica de l'investigador. Valgui aquesta reflexió de Weber quan recorda que «...allò que passa a ser objecte de la investigació, i en quina mesura aquesta investigació s'estengui en la infinitud de les connexions causals, estarà determinat per les idees de valor que dominen l'investigador i la seva època».¹ Els meus alumnes saben bé que neutralitat sociològica equival a objectivar la subjectivitat de l'investigador.

Els que hem participat en tantes reunions científiques, per exemple, per decidir un qüestionari (una labor àrdua, creguin-me!) que es proposi estudiar els valors d'una societat, som plenament conscients que en la mera selecció d'aquesta o aquella qüestió per comprovar, i també en les preguntes de prova, la neutralitat axiològica és impossible, més enllà d'alguns requisits formals que qualsevol investigador honest està obligat a respectar. Si això és important per a la presentació descriptiva dels resultats de les investigacions sobre els valors, és evident que encara ho serà més quan el que es pretén –com nosaltres en aquesta conferència– és oferir una presentació propositiva de quins han de ser els valors que cal fomentar en l'educació del futur.

Aquest afany exigeix, com a mínim, assenyalar des de quins paràmetres gnòmics se situa la reflexió i quin és l'objectiu final al qual, segons el redactor, ha de tendir l'educació. Un treball improbe que implicaria més d'una conferència, però crec que no m'he d'escapolir sense mostrar –encara que sigui sense demostrar ni justificar– quins són aquests paràmetres i, en el seu moment, aquests objectius, encara que sigui de forma obligadament telegràfica. L'oient i el lector podran exercir la seva anàlisi crítica del que proposo amb més bon coneixement de causa.

Els meus pressupòsits gnòmics bàsics, més enllà de la meua educació sociodemogràfica d'edat, gènere, *iter* vital, etc., són tres. En primer lloc, l'humanisme cristià i, en ell, la doble condició d'una fraternitat universal i una obertura a la transcendència, ambdues basades en un Déu que es manifesta en la figura de Jesucrist ressuscitat que ha donat lloc, en gran part gràcies a Pau, a una religió i una Església deslocalitzades i despatriotitzades, per molt prostituida que hagi estat la seva història. En segon lloc, conseqüentment, la ferma convicció que els homes i les dones som subjectes de drets i deures, en conjunció amb els animals i la naturalesa, i que res del que passa al nostre voltant no ens és aliè, ni

res del que fem o deixem de fer s'esgota en nosaltres com a mers individus. Aquesta universalitat, però, entenc que no està renyida amb la particularitat que som subjectes d'un espai i un temps concrets, que té la seva manera particular d'expressar-se, d'organitzar-se, de sentir-se, etc., i que es conforma en nacions, estats, nacionalitats, regions, autonomies, etc. Dit ràpidament, perquè se m'entengui: l'assumpció radical de la ciutadania universal i el consegüent reconeixement dels drets inherents a la persona humana com a tal no m'impedeix, més aviat el contrari, el reconeixement i afermament dels pobles o nacions, siguin estats o no, quan ho decideixin els seus ciutadans. En tercer lloc, com a corollari de l'anterior, quan ja m'acosto al penúltim tombant de la meua vida, i escrivint des d'Europa al llindar del segle XXI, la convicció profunda que, per sobre de pàtries i religions, la persona humana –cadascuna de les persones amb nom i cognom, i si no en tenen encara més– és el far que ha de guiar la nostra acció. Com diu el lema de la meua universitat: «el valor és la persona».

Els valors dominants en la nostra societat

Les llistes de valors dominants en la nostra societat occidental són molt llargues i no sempre distingeixen les dimensions descriptives i propositives. Sense ànim d'exhaustivitat, aquí cal destacar, en primer lloc, Rokeach² –pare fundador de l'estudi modern dels valors– amb la seva distinció entre valors finalistes i valors instrumentals, que nosaltres hem utilitzat –amb un altre llistat de valors– per explicar la situació dels valors en els adolescents i joves espanyols d'avui. He d'esmentar la tesi d'Inglehart³ sobre el materialisme i el postmaterialisme (últimament l'anomena postmodernitat), que ja han estat debatudes universalment, especialment en cercles interns d'estudis de valors, com el que va tenir lloc a Heverlee, a dos passos de Lovaina, l'any 1990, i que va provocar l'escissió –avui superada– del World Values Survey, després d'una reunió força agitada en el marc de l'European Values Study. Els treballs de l'EVS ja es compten a milers, després de les tres onades de 1981, 1990 i 1999-2000.^[www1] També és necessari citar Francisco Andrés Orizo, primer investigador dels estudis espanyols de l'EVS, des dels seus inicis fins que ens va passar el testimoni a la Universitat de Deusto, després de jubilar-se. Andrés Orizo és el principal responsable dels dos estudis de valors que es van fer en el marc de l'EVS a Catalunya. També he d'esmentar Juan Diez Nicolás, el primer investigador espanyol en la branca del WVS.

1. Max Weber, «La objetividad cognoscitiva de la ciencia social y de la política social», *Ensayos sobre metodología sociológica* (pàg. 73), Buenos Aires: Amorrortu. La citació, la manllevo d'un treball del meu col·lega a la Universitat de Deusto, Manuel M. Urrutia, «La cueva de minotauro: valores y ciencia social en la obra de Max Weber», publicat a *Inguruak, Revista Vasca de Sociología y Ciencia Política* (setembre de 2003, pàg. 159-180).
2. Els seus dos llibres, ja clàssics, són *The nature of human values*, Nova York: The Free Press (1973) i *Understanding human values*, Nova York: The Free Press (1979).
3. Heus aquí algunes publicacions. *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*, Princetown: Princetown University Press (1977); *El cambio cultural en las sociedades industriales avanzadas*, Madrid: CIS, Monografías (1991); *Modernización y posmodernización. El cambio cultural, económico y político en 43 sociedades*, Madrid: CIS, Monografías (1998). El mes d'abril de l'any 2003, a Barcelona, en el marc de les jornades «Els valors a l'Europa meridional», organitzat per l'Institut Català de la Mediterrània, va actualitzar les seves dades a l'últim *survey* realitzat. Em sembla que la publicació de les ponències està en premsa.

[www1]: <http://www.europeanvalues.nl>

Personalment, he desenvolupat diverses propostes descriptives sobre quins són els valors dominants en la nostra societat, tant des d'una perspectiva diacrònica com sincrònica. Em limitaré a explicar dos apunts per situar el lector en la meua pròpia cosmovisió gnòmica.

Una visió diacrònica: el canvi de valors de la societat moderna a la postmoderna

No sóc l'únic que pensa que estem vivint un període de mutació històrica. Un període que abraça l'últim quart del segle passat i el que portem del present, equiparable a uns altres –escassos– períodes de la història que acostumem a significar, per simplificació, amb esdeveniments concrets: la Revolució Russa, a principis del nostre segle; la Revolució Industrial, a mitjan segle XIX; la Revolució Francesa, a finals del XVIII; la creació de la impremta, el descobriment d'Amèrica i la reforma de Luter, a cavall entre els segles XV i XVI. Sostinc que el canvi històric actual, en relació al món occidental, s'assenta sobre tres bases: la revolució tecnològica, la mundialització i la inserció social de la dona. D'acord amb la intuïció del treball, savi i erudit, de José Luís Pinillos *El Corazón del Laberinto*,⁴ crec que ens trobem en la transició de l'anomenada societat moderna cap a la postmodernitat, ja sigui entesa com a «modernitat avançada» o «alta modernitat», ja sigui com a «societat nova». Una manera de veure-ho ésificant el canvi de valors que s'està produint en la nostra societat per poc que obrim els ulls. Acostumo a significar-lo en una taula⁵ de signe qualitatiu, en què reflecteixo allò que he obtingut de l'anàlisi dels diferents estudis sobre valors en què he participat durant aquests anys. Aquesta taula, per bé que es manté en l'essencial, està en contínua modificació (el que presento aquí és inèdit pel que fa al detall). Una taula que pretén, telegràficament, que es vegi quins són –des de la meua òptica personal– els valors dominants en la modernitat, per poder contrarestar-los amb els de la postmodernitat o alta modernitat. Ho presento a la taula número 1.

No puc aturar-me en l'explicació, l'aprofundiment i la justificació d'aquesta taula en el marc d'aquestes pàgines. Hi ha una gran línia de força que travessa tot el procés de mutació: en la societat moderna, existeix la plausibilitat d'un projecte global, holístic, d'una idea matriu, d'un nord com a far d'acció social, a diferència del que passa en la societat emergent, que es caracteritza per la incertesa, el dubte, el replegament en allò que és quotidià, en el que és emocional, en el dubte, en l'efímer, en la diversitat.

Taula 1. El canvi de valors

Valors de la modernitat	Valors de la postmodernitat
L'holístic	El fragmentari
L'absolut	El relatiu
La unitat	La diversitat
El gran relat	El petit relat
L'universal	El particular
L'estat	La ciutat, la regió, el país
L'objectiu	El subjectiu
L'esforç	El plaer
El passat/el futur	El present
La raó	L'emoció
La certesa	El dubte
L'autoresponsabilitat	La responsabilitat diferida
Secularització <i>versus</i> religió	Espiritualitat <i>versus</i> religió
El dia	La nit
El treball	La festa
La utopia	La quimera
La construcció	La deconstrucció
Família <i>versus</i> comuna	Família <i>versus</i> parella
El masculí	El femení
El llegit/parlat	El vist
El paper	La pantalla
El clan	La xarxa (xarxa de guetos, de vegades)

Font: J. Elzo, 2004. Elaboració pròpia.

Una visió sincrònica: un rànquing dels valors més importants avui dia

Des d'una perspectiva sincrònica i, aquesta vegada, de signe quantitatiu, traslladaré aquí el que vaig presentar en un treball recent realitzat per a la FAD.⁶ De l'anàlisi dels valors des d'una perspectiva finalista, és a dir, des de la prioritització de les finalitats, dels objectius que es volen assolir o preservar, la taula 2 és summament il·lustratiu del rànquing dels valors finalistes dels espanyols d'avui dia.

En primer lloc, trobem la família o, més exactament, tal com diu l'ítem, «tenir unes bones relacions familiars». Analitzem com analitzem el rànquing de prioritats valoratives, tenint en compte l'edat, el gènere, el grau d'estudis, la classe social, els autopoicionaments religiosos o polítics, els consums de drogues, etc., sempre –sense cap excepció– la família acaba apareixent com la cosa més impor-

4. A Editorial Espasa Calpe, 1997.

5. Aquesta taula, l'he reproduïda amb variants en diverses publicacions. Em sembla que, per primera vegada, a J. Elzo (dir.); F. Andrés Orizo; J. González-Anleo; P. González Blasco; M.T. Laespada; L. Salazar (1999), *Jóvenes españoles 99* (492 pàg.), Madrid: Fundación Santa María, Ed. S.M. (a les reflexions finals del llibre, concretament a la pàgina 407). Després, per bé que mantenint l'essencial, ha sofert variacions i retocs, els últims en aquest text mateix.

6. Hi ha dues publicacions sobre el mateix treball: E. Megías (dir.); D. Comas; J. Elzo; I. Megías; J. Navarro; E. Rodríguez; O. Romani (2000), *Los valores de la sociedad española y su relación con las drogas*, Barcelona: Fundació «la Caixa» (existeix una traducció catalana); i un text més complet: E. Megías (dir.); D. Comas; J. Elzo; I. Megías; J. Navarro; E. Rodríguez; O. Romani (2001), *Valores sociales y drogas* (382 pàg.), Madrid: FAD. Però el text que trasllado a aquesta conferència correspon a una altra publicació posterior, basada en aquestes dues que he esmentat, òbviament. És l'estudi de J. Elzo (dir.); M.T. Laespada; J. Pallarés (2003), *Más allá del botellón: análisis socioantropológico del consumo de alcohol en los adolescentes y jóvenes*, Madrid: Agencia Antidroga, Comunidad de Madrid, Consejería de Sanidad (vegeu-ne el capítulo 2).

Taula 2. Importància concedida a diferents sistemes de valors finalistes

Màxima importància (10 punts)

- Bones relacions familiars (8,5)
- Recerca de benestar: salut, vida sexual, laboral (7,7 a 8,2)
- Vida quotidiana gratificant (7,0 a 7,7)
- Ordre social (7,3 a 7,5)
- Altruisme, preocupació pels altres (6,1 a 6,5)
- Autonomia, presentisme (4,9 a 6,8)
- Religió i política (4,0 a 4,4)

Mínima importància (1 punt)

Font: E. Megías (dir.) (2001). *Valores sociales y drogas*. Madrid, FAD, pàg. 55.

tant.⁷ Sí, els homes i les dones, els joves i els més grans, els que es diuen de dretes i d'esquerres, els que consumeixen drogues i els que no, tots consideren –per bé que amb accents diferents– que el més important en les seves vides és tenir unes bones relacions familiars. Trobar aquesta unanimitat tan gran no és gens fàcil en les ciències socials. A més, no és pas el resultat d'una sola investigació. Podria inundar aquestes pàgines amb exemples d'investigacions que han donat el mateix resultat. La família és un objecte de desig plebiscitat. La seva capacitat de socialització ja és una altra cosa; en parlarem una mica a l'última part d'aquestes pàgines.

Immediatament després, en el rànquing de dimensions valoratives que consideren importants en les seves vides, trobem una sèrie d'aspectes aparentment heterogenis («mantenir i cuidar la salut», «obtenir un bon nivell de capacitació cultural i professional», «tenir èxit a la feina», «guanyar diners» i «tenir una vida sexual satisfactòria») però que responen al denominador comú de la recerca de benestar, tot i que en diferents àmbits de la vida: el laboral, l'econòmic, el de les relacions sexuals i, prioritàriament, més enllà dels vint anys, el de la salut. Indicador, aquest últim àmbit, d'una societat que està envellint a pas de gegant i de la creixent importància que es concedeix –a qualsevol edat– a la cura del cos.

En tercer lloc, sota la denominació de valors quotidians, hem agrupat aspectes relacionats amb la vida de cada dia. Ens referim als ítems que diuen «tenir molts amics i coneguts», «superar-se dia a dia», «disposar de molt temps lliure i d'oci» i, fins i tot, el que mostra una connotació suau de signe ecològic sota la formulació «tenir cura del medi ambient».

El quart lloc –molt proper, en el rànquing d'importància dels valors, a l'àmbit anterior– l'ocupa la dimensió que fa referència a l'«ordre», la importància de l'ordre, amb els inequívocs indicadors de «respectar les normes» i «respectar l'autoritat». Aquesta aposta i el fet de destacar la importància de l'«ordre» i la «seguretat»

està creixent en la importància dels valors que cal considerar (assolir o preservar, segons uns o altres) en la societat espanyola dels nostres dies. L'ítem que destaca la importància de «portar una vida moral i digna», a cavall entre els dos darrers àmbits de valors ressenyats, es podria enquadrar en qualsevol d'aquests dos, si no en tots dos alhora.

A més distància d'aquest últim àmbit, en cinquè lloc, trobem la dimensió altruista, la que significa dedicació i disponibilitat vers els altres, ja sigui sota la fórmula menys implicada, que diu «preocupar-se pel que passa en d'altres indrets del món», o sota la fórmula més exigent de «fer coses per millorar el meu barri o comunitat». És significatiu que la fórmula més exigent i més propera, malgrat la importància creixent d'allò local en el món globalitzat actual, se situï darrera la fórmula generalista i internacional. L'explicació rau en el diferent grau d'implicació d'una i altra fórmula, evidentment, però també il·lustra l'humanitarisme indolor davant el que és llunyà, molt present en la societat actual, especialment a través de la seva presència als mitjans de comunicació.

«Viure al dia sense pensar en el demà», la recerca de la bona aparença física personal, «invertir temps i diners per estar maco i maca» i fins i tot la dimensió aventurera de la vida, «arriscar-se davant les coses noves i incertes», conformen el sisè àmbit de valors, al qual podríem afegir un ítem que hem deixat més amunt en el rànquing que destacava la importància de «viure com t'agrada sense pensar en què diran». Tot això ho traduiríem com l'àmbit dels valors autònoms i presentistes. Deixin que afegeixi que aquests valors se situen força més amunt en el rànquing real de les preferències finalistes dels espanyols, encara que no queda bé confessar-ho. El que apareix aquí és la trampa de l'estudi dels valors, difícil d'obviar per molts anys que es porti en aquesta mena de lluites.

I en setè i últim lloc, els ciutadans situen els valors més ideològics, els que fan referència a l'àmbit de la religió i la política –i en aquest ordre decreixent d'interès–, sota les formulacions següents: «preocupar-se per les qüestions religioses i espirituals» i «interessar-se pels temes polítics».

De tot això que hem dit, podem concloure que el ventall de valors que sustenten els espanyols és ampli, complex, ambigu i força vegades contradictori, sobretot si ho apliquem a qüestions concretes, tal com fem en aquest estudi en relació al camp de les toxicomanies, tot i que ara no hi podem entrar.

No obstant això, hi ha elements que ens fan pensar que en la societat del futur es comencen a albirar altres factors, altres inquietuds, que avui dia encara semblen amagades. Ja sabem, gràcies a altres estudis de valors, que «les cotes de permissivitat, avui dia, arriben als seus nivells més alts pel que fa a la moral familiar, a la vida personal i, sobretot, a la nostra lliure expressió sexual. En canvi, comencem a ser una mica més estrictes i complidors en relació a les normes d'ètica social, una tendència que es confirmarà en enquestes posteriors». Però, en aquest mateix treball, advertim que

7. La massa d'informació utilitzada per redactar aquestes pàgines va ser enorme. Vam treballar amb 71 informes diferents, els resultats dels quals vam contrastar amb vint variables de control. Algunes d'aquestes variables tenien set o vuit variants com, per exemple, la variable d'edat, que estava distribuïda en set marques d'edat. En el cos i els annexos de l'estudi de la FAD (2001), es pot trobar informació més detallada. Aquí, ens limitem a l'essencial i eliminem gairebé totes les referències numèriques. Aquesta nota també val per indicar on es pot trobar el detall metodològic de la investigació.

«malgrat els models individualistes d'egoisme personal i de viure al dia, s'aprecia una certa ètica ciutadana, que no donava fe de vida fa vint o vint-i-cinc anys. S'ha accentuat la sensibilitat davant la injustícia en la nostra societat, però no pas com a projecció del nostre igualitarisme, com passava en enquestes anteriors, sinó en un sentit compatible amb l'apreciació del mèrit de cadascú, del fet que hi ha diferències i que uns es mereixen més que uns altres, que cal eliminar privilegis i redistribuir millor. És un esquema individualista segons el qual s'actua per exercir la solidaritat (amb els desfavorits) i que posem en marxa quan rebem uns estímuls concrets, davant de situacions i esdeveniments específics».

Per bé que aquesta actitud no és generalitzable al conjunt de la societat espanyola –on, a més, la gran majoria no pertany a cap associació– afegim que «cal valorar el 20% que du a terme algun treball voluntari dins d'organitzacions i associacions (a les quals pertany), cosa que mostra una ràtio "pertinença (afiliació)/treball voluntari" molt positiva, i reporta la minoria activa que treballa pels altres».⁸ Aquesta és l'esperança i el repte. Una societat que és mestressa de si mateixa, creadora, solidària i amb projectes de futur davant una societat decadent, replegada en el seu benestar, temerosa davant del canvi i que vol viure a costa dels seus antecessors o del treball dels altres.

Abans de passar a la dimensió propositiva dels valors, vull citar el treball recent de Tzvetan Todorov, *El nuevo desorden mundial*, publicat a Barcelona pocs mesos després que es publicqués a França,⁹ on proposa una llista de «valors polítics europeus» com a principal ingredient del model europeu.¹⁰ Aquesta és la seva llista: racionalitat, justícia, democràcia, llibertat individual, laïcitat i tolerància. Sis valors per propugnar la solució europea a les crisis mundials (bàsicament occidentals), l'última de les quals és la situació a l'Iraq. Compartint cadascun dels valors d'aquesta llista, pensem que el conjunt és massa liberal-individualista.

Un proposta de valors per promoure en la nostra societat

Els diferents estudis de valors aplicats al conjunt poblacional que hem treballat ens indiquen que, més enllà de la mera enunciació de la importància acordada als valors finalistes com a desideràtum positiu, cal insistir en els valors instrumentals. La gent més jove (la que té menys de 50 anys) és la que se situa en una proporció més gran en el pol de la delegació de responsabilitats; les persones més grans de 50 anys, en canvi, són les que –comparativament– s'inclinen per l'assumpció de responsabilitats, en lloc de diferir-les a altres estaments o a la sort i els «bons contactes». La meua interpretació és que no ens trobem davant d'un fenomen d'edat sinó davant d'un problema de generació.

Les causes d'aquest estat de coses són múltiples i d'ordre molt divers. Jo crec que algunes explicacions, les que són més de fons, encara que puguin semblar les més allunyades de les problemàtiques individuals actuals i de resolució més complexa, corresponen als sistemes de valors dominants en la societat occidental durant els darrers cinquanta anys. Per posar una data, em remuntaria a la situació que es genera després de la Segona Guerra Mundial, per bé que a nosaltres ens arribi amb un parell de dècades de retard. No em puc aturar a desenvolupar aquest punt que, tanmateix, considero clau, i només apuntaré telegràficament algunes fites i idees en les que crec que s'ha d'emmarcar la situació actual i les propostes de futur.

Després del nazisme alemany, i davant l'horror que comporta el coneixement dels holocausts conseqüents, la societat occidental promou la defensa dels drets de la persona humana i delega gran part d'aquesta responsabilitat als estats. La intel·lectualitat participa d'aquest afany lloable i troba en el món socialista un model concret d'organització sociopolítica i en la ideologia igualitarista un referent holístic, suport i base per defensar un determinat model de societat. Si afegim el fet que –en el cas espanyol– amb la dictadura franquista, els drets de les persones i el lliure exercici de les llibertats han estat més que curtcircuitats, trobem que, després de la mort de Franco, es produeix una eclosió social i cultural de demanda urgent de llibertats i de rebuig de tots els límits, de l'ordre que siguin; i això es trasllada al camp dels comportaments concrets, que es tornen molt permissius en l'àmbit individual (el concepte de límit gairebé no existeix, més que en el genèric «la meua llibertat acaba on comença la dels altres», afirmació que sacralitza l'individualisme més absolut) i molt exigents davant les institucions, a les quals s'exigeix que responguin a les ànsies –de tot tipus– de la ciutadania.

En relació als joves, he sostingut que, juntament amb unes situacions estructurals de mancances greus que seria ceguesa negar, han rebut una socialització que no els ha armat –m'atreveixo a dir que ni tan sols psicològicament– per enfrontar-se convenientment a la societat en què els ha tocat viure. La meua tesi és que la gran majoria dels adolescents actuals –els que provenen de la gran classe mitjana que conforma la majoria de la societat actual– han crescut en una infància dolça, sobreprotegida, amb més recursos materials dels que ha tingut mai cap adolescència i joventut durant la història de la nostra societat, i sense que ningú els hagi parlat i educat en la importància del sacrifici per a l'obtenció d'uns fins, en l'abnegació, en l'esforç, dit en una paraula, en l'autoresponsabilitat. Cap joventut no ha accedit mai a la universitat en la proporció en què ho fa l'actual, ni ha pogut romandre tants anys a la universitat amb un rendiment tan escàs, sense provenir necessàriament de les classes adinerades, sinó de l'ampli matalàs de la classe mitjana.

8. F. Andrés Orizo i J. Elzo (dirs.); M. Ayerbe; J. Corral; J. Diez Nicolás; J. González-Anleo; P. González Blasco; M.L. Setién; L. Sierra; M. Silvestre; C. Valdivia (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad. La Encuesta Europea de Valores en su tercera aplicación, 1981-1999* (397 pàg.), Madrid: Universidad de Deusto, Ediciones SM. Les citacions són de la introducció del llibre, que firmem Andrés Orizo i jo mateix.
9. A Ediciones Península, Barcelona 2003.
10. Cito a partir de l'original francès: T. Todorov, *Le nouveau désordre mondial. Réflexions d'un Européen* (pàg. 91 i s.). Paris: Robert Laffont, 2003.

Insisteixo en aquest punt perquè crec que és una de les pitjors derivacions de la nostra societat actual: hem creat una societat de drets sense el correlat corresponent de deures, hem insistit en la creativitat, en l'espontaneïtat, en la liberalitat de costums, en la queixa continua, en l'exigència als altres –especialment a l'Administració– perquè ens resolguin tots els problemes. Hem convertit l'Administració en un gegant. Això és, clarament, l'estrangulació d'una societat que ha perdut, com diria el primer Touraine, la capacitat de fer-se a si mateixa. I la solució no passa, com dèiem abans amb força ingenuïtat, per un canvi en les estructures socials i polítiques (tot i que també caldrà canviar-les) si abans no canviem els esquemes de valors. El factor humà passa per davant del factor estructural en l'estadi actual de la civilització occidental (certament, el discurs seria diferent si hagués de parlar des del Brasil o des de Cuba).

Ja és hora de presentar els valors que sotmeto a la consideració crítica dels oients i lectors d'aquests 'Debats' com a objectius prioritaris pels quals cal lluitar, metes que cal assolir, finalitats que cal implementar i transmetre a través de l'educació. És una barreja de valors finalistes i instrumentals, valors socials i personals. Aquesta és la llista que propugno: la racionalitat, la competència personal, la tolerància activa, la solidaritat, l'espiritualitat i, com a colofó, la utopia per una societat millor.

La racionalitat

Cal introduir la racionalitat en la presa de decisions. No estic propugnant –Déu me'n lliuri– el govern dels científics de Comte. Simplement propugno el pas de l'àmbit de l'opinió, de la mera declaració d'intencions, a l'àmbit de la confrontació i de l'afrontament dialògic basat en la realitat social, una realitat coneguda i contrastada amb rigor. Més diàleg, més contrast d'informacions, menys opinions, menys declaracions, menys pugilats dialèctics. Hi ha una urgència ètica real de desterrar dels nostres costums la idea que, en nom de la llibertat, cadascú pot opinar el que vulgui sobre qualsevol tema sense donar raó del que diu, més enllà d'un genèric «segons la meua opinió» o «al meu entendre». A més, en una confrontació amb una opinió divergent, tot se salda amb «això és el que tu opines, jo opino això». És en aquest punt que situo la importància de la competència, com un dels valors instrumentals que cal fomentar, especialment des de l'escola.

La competència personal

No s'ha de pressuposar, i suposa un reconeixement doble: de la complexitat de la societat actual –en parlaré una mica més endavant– i de la necessitat d'adquirir coneixements i habilitats personals per a la funció requerida i pels objectius proposats. Si la competència en l'àmbit personal i en el professional sempre ha estat necessària, ara encara ho és més. No només no n'hi ha prou amb la bona voluntat i l'entrega a la missió –això es dona per suposat–

sinó que cal adquirir continuament, i en aprenentatge constant, d'una banda, l'adequació entre el perfil personal i el de la missió que s'ha de dur a terme. Un bon professor, fins i tot el millor, no vol dir –en absolut– que sigui el millor degà, per posar un exemple que ens és proper a la universitat. En aquest ordre de coses, actualment, ésser competent exigeix controlar les eines informàtiques i lingüístiques apropiades, a més dels coneixements específics exigibles al camp en què s'exercirà professionalment.

Però, d'altra banda, la manera d'aprendre ha d'estar orientada a saber formular les preguntes pertinents, a dominar els procediments que ens permetin accedir a la informació corresponent amb l'objectiu de poder fer un diagnòstic el més exacte possible de la situació analitzada i, finalment, a proposar respostes, comprovables científicament i defensables èticament. Aquest afany, aquest objectiu, exigeix alguna cosa més que l'especialització. Exigeix tenir un cap ben format. Això també és ser competent. Miguel Siguan, en una entrevista que li fan a *El Ciervo*, quan parla de la formació a la universitat en comparació amb la que va rebre ell diu: «ara, el que és important és l'especialització i la preparació professional. Els alumnes tenen una actitud més utilitària, la majoria només vol estudiar allò de què s'haurà d'examinar» mentre sosté la importància d'oferir-los «una formació cultural àmplia».¹¹

La tolerància activa

Cal distingir la tolerància activa de la tolerància passiva, sense oblidar la necessària intolerància. Hi ha una gran confusió sobre què vol dir tolerància, més encara en determinades actituds que, sota el terme de tolerància, en el fons no són res més que indiferència, si no abandó de responsabilitats. La tolerància activa presuposa el respecte profund vers la diferència, vers els projectes de «l'altre». Encara més, presuposa una actitud de comprensió del diferent, és a dir, una actitud d'entendre el diferent des de dins, des de les seves pròpies equacions personals, socials, culturals, etc., si més no fins allà on sigui possible «posar-se en la posició de l'altre».

La tolerància passiva equival a la indiferència; és aquesta acceptació del terme tolerància que significa indulgència, condescendència amb alguna cosa o alguna persona que, en el fons, es rebutja o no s'accepta, però la presència de la qual «es tolera».

Però, sota la capa de la tolerància, a més de l'indiferentisme, podem impedir que aflori la necessària intolerància davant de determinats comportaments o idees. Cal ser intolerant davant l'indiferentisme, davant l'exclusió social per motius de raça, ètnia, gènere, religió, projecte polític, etc. Cal ser intolerant davant la legitimació de la violència per a la consecució d'objectius polítics, siguin els que siguin –personals o col·lectius– i estiguin defensats per qui sigui, tret de la violència exercida des de l'estat de dret. És a dir, per mostrar un tema lacerant a la meua terra, només l'estat de dret està legitimat per fer ús de la violència, a través de les policies i les forces de seguretat amb què s'ha dotat la societat per

11. *El Ciervo* (abril de 2004, pàg. 24).

fer complir la llei, unes policies i unes forces de seguretat que, òbviament, també han de respectar els drets humans.

En aquest ordre de coses, cal recordar que no és cert que qualsevol idea sigui vàlida sempre que es manifesti i es defensi a través de mètodes no violents. Aquest plantejament, a més d'oblidar que hi pot haver una violència estructural –una violència que es manifesta en la pròpia estructura social–, no té en compte que hi ha idees que ja són *criminògenes* perquè són atemptatòries, de maneres diverses, contra la dignitat de la persona. Tothom està d'acord a situar aquí les idees racistes, xenòfobes, les que exculpen –si no propicien– l'exclusió social per motius de gènere, classe social, ètnia, raça, religió, etc. Però penso que cal fer un pas més. En una societat plural, en la qual les persones tenen cosmovisions i projectes de vida diferents, s'ha de ser intolerant davant de qualsevol pretensió holística d'explicar la realitat de manera unívoca, com si aquesta fos l'única manera d'entendre-la, llançant a les profunditats de l'infern els qui no la comparteixin. No hi ha veritats absolutes, però això tampoc vol dir, com he destacat més amunt, que tot s'hi val. Amb això vull dir que qualsevol afirmació de veritat absoluta acaba essent dictatorial, i més en una societat com l'occidental, en què el pluralisme axiològic és molt notable. Oblidar aquest principi vol dir caure en els fonamentalismes de signe religiós, nacionalista, ètnic, polític o del que es vulgui, cosa que no vol dir, però, que qualsevol projecte religiós, polític, nacional o ètnic sigui rebutjable. És el seu caràcter d'absolut, de veritat única, d'identitat totalitària i exclouent de «l'altre» el que em sembla qüestionable d'entrada. S'ha d'establir d'una vegada la idea que la veritat es va construint dia a dia. Però, d'aquí, no en derivem que tot s'hi val. D'aquí concloem que ningú no posseeix la veritat absoluta perquè, senzillament, els projectes de vida són diversos. I és en aquests projectes de vida que s'ha d'incidir peremptòriament, però incloent en la socialització o educació dels infants, adolescents i joves el principi de relativitat (no relativisme) en els projectes propis. Al cap i a la fi, sostindria que hi ha una, i només una, veritat absoluta: la que propugna el caràcter inalienable dels drets de la persona humana.

Penso que, actualment, des de l'11 de setembre, és exactament el contrari del que impera en aquests temps tan sinistres, perquè les coses que estem sentint són sinistres, per exemple, a l'hora de justificar el contraterrorisme, autòcton i forà. Ho diré amb les paraules d'Irene Khan, secretària general d'Amnistia Internacional, en el marc de la presentació de l'informe anual de l'organització, el 28 de maig de 2003: «La "guerra contra el terror", lluny de fer del món un indret més segur, l'ha convertit en un lloc més perillós perquè s'ha restringit l'exercici dels drets humans i, al mateix temps, ha socavat l'imperi del dret internacional i ha blindat el governs contra tot escrutini. Ha accentuat les divisions entre pobles de diferent credo i origen, semblant les llavors que generaran més conflictes. I la conseqüència aclaparadora de tot això és la por, la por de veritat, tant entre els acomodats com entre els pobres». En aquest punt, no puc deixar de destacar les revelacions recents sobre les tortures a l'Iraq i, molt més a prop, les no tan recents al nostre propi país. No n'hi ha prou dient que són meres consignes (del Moviment d'Alliberament Nacional Basc, per

exemple, que n'hi ha), sense moure un dit per comprovar i, si és el cas, castigar les denúncies de tortures. L'actual silenci que es produeix a Espanya en relació a aquest tema em sembla escandalós. Mentre acabava d'escriure aquest text, he tingut coneixement de l'informe d'Amnistia Internacional de l'any 2004. És com el de l'any anterior, però encara més greu. Tan greu com el fet que, després de conèixer l'informe d'AI de l'any 2004, la premsa espanyola passi de puntetes quan es tracta de les tortures autòctones.

La conjunció de l'exercici de la tolerància activa, que rebutja l'indiferentisme, i la pràctica de la intolerància davant el que és intolerable em semblen condicions *sine qua non* per a una societat pluralista i oberta com la nostra, en què el respecte vers la diferència no ens condueix a departaments estancs en tribus separades, d'una banda, o al guardià universal que només dóna comptes dels seus actes al seu déu i al seu electorat, de l'altra.

La solidaritat

S'ha de fer un salt de la tolerància activa a la solidaritat. A la taula 2 que he presentat abans, hem pogut constatar que l'altruisme i la solidaritat es trobaven a la part baixa del rànquing de valors dels espanyols. També he dit moltes vegades que un tret central dels joves d'avui dia és la seva implicació distanciada en relació als problemes i les causes que diuen que defensen. Fins i tot en temes davant dels quals són els capdavanters, com l'ecologisme i el respecte per la naturalesa –per indicar un cas paradigmàtic–, no podem dir que conformin, tret d'alguns grups molt restringits, un camp de batalla, una utopia sostinguda dia rere dia, en l'acció decidida lliurement a l'hora d'ocupar les preocupacions i el temps disponible. Sempre he pensat que el problema més greu en la utilització del temps lliure durant els caps de setmana no rau (però també) en el consum abusiu i compulsiu d'alcohol i altres drogues –amb les conseqüències sabudes– sinó en l'espècie d'autisme social, amanit de fusió orgiàstica, que el dia següent els deixa abatuts per fer alguna cosa del que diuen que és fonamental en la vida i que només es pot dur a terme durant les hores diürnes. Per això he insistit, i ho repeteixo aquí, que entre els joves actuals hi ha un hiat, una falla, entre els valors finalistes i els valors instrumentals. Els joves actuals inverteixen afectivament i racionalment en els valors finalistes (pacifisme, tolerància, ecologia, exigència de lleialtat, etc.) però, tot i així, presenten grans mancances en els valors instrumentals, sense els quals tot el que hem dit abans corre el risc de quedar en un discurs bonic i prou. Em refereixo al déficit que presenten en valors com l'esforç, l'autoresponsabilitat, el compromís, la participació, l'abnegació (que ni tan sols saben què és), la feina ben feta, etc. És a dir, en la solidaritat. És per això que és important que l'educació en els valors insisteixi més en els valors instrumentals, que abordi amb més èmfasi el camp de les exigències, dels deures, sense oblidar, és clar, el dels drets. Penso que l'escassa articulació entre valors finalistes i valors instrumentals està posant al descobert la contínua contradicció –a més de la dificultat– de molts joves a l'hora de mantenir un discurs i una pràctica amb una determinada coherència i continuïtat temporal

en els assumptes que requereixen un esforç però que no tenen una utilitat que es percebi immediatament.

S'ha dit, i amb raó, que la societat actual s'ha tornat molt individualista. Tothom va a la seva i, per bé que el terme solidaritat està molt de moda, la veritat és que el que preval és l'individualisme, cadascú per si mateix. Si la persona humana es percep a si mateixa com un simple subjecte de drets, el risc d'autisme social és evident. Però no ha de ser així necessàriament, ja que la filosofia dels drets humans, si s'hagués vehiculat a través del que té de profund –és a dir, una sèrie de valors inherents per defensar, propugnar i promoure en tota persona humana, precisament per la seva condició de persona–, comporta una base de fraternitat universal innegable. Això és el que, per a alguns, conforma una de les bases per una moral de mínims o el substrat per a una ètica civil. A partir d'aquest moment, és possible passar d'una situació d'individualisme a una situació d'autonomia consensuada. Entenc per autonomia consensuada la fórmula que en la societat actual, pluriforme i amb una gran diversitat gnòmica, pugui –respectant aquest caràcter pluriforme– anar més enllà del mer individualisme sense caure, d'una banda, en tribus per afinitats emocionals, socials, ètniques, religioses, polítiques, etc. que siguin excloents dels diferents, dels «altres».

S'entén, doncs, que faig referència a aquesta altra mancança important de la nostra societat que consisteix en la gran dificultat de conjugar i assumir la diversitat gnòmica de projectes de vida que hi ha en la nostra societat tot respectant les persones que els encarnen, sense caure en compartiments estancs a causa, precisament, d'aquestes diferències. Només l'assumpció d'una solidaritat que vagi més enllà de les afinitats selectives, fins i tot propugnant ideals universals, pot donar comptes d'aquesta situació. Al País Basc en sabem alguna cosa, d'això, quan ens enfrontem –encara d'amagat, tot s'ha de dir– a la sociologia de les víctimes i de les tortures.

L'espiritualitat

Tot això ens parla de la importància d'assumir la complexitat en les nostres vides i en les nostres anàlisis. La temptació de la simplificació (que no s'ha de confondre amb la recerca d'una vida més senzilla) ens impedeix reconèixer allò que ha analitzat Edgar Morin, amb tanta força i pertinença, sobre la capacitat d'analitzar la complexitat. En aquest sentit, introdueixo un altre valor del qual no es parla gaire i, potser per això, jo m'hi aturaré una mica. Estic fent referència al que, a falta d'una altra paraula, anomenaré l'espiritualitat, tant com a demanda més o menys implícita de la gran majoria de persones com per la necessitat d'entendre-la bé en el context actual de globalització.

Em ve a la memòria la reflexió amb què Ignacio Sotelo inicia la seva contribució a l'estudi col·lectiu *Formas modernas de religión*, assenyalant que «el pensament il·lustrat va diagnosticar el

futur de la religió: la seva desaparició. No obstant això –continua Sotelo– l'anàlisi sociològica actual i les anàlisis d'altres ciències socials han demostrat l'incompliment d'aquest pronòstic». ¹² En efecte, ja fa temps que la secularització, en diverses, si no en totes les seves diferents manifestacions –definides anteriorment per Shiner–, ha mostrat els seus límits. El binomi «religiositat *versus* secularització» o, si es prefereix, «tradició lligada a religió» *versus* «modernitat lligada a secularització», no suporta el veredict dels fets. La qüestió religiosa, fins i tot si ens limitem a l'àmbit occidental, exigeix altres plantejaments per a la seva comprensió.

A Espanya, la qüestió religiosa encara no s'ha desempallegat de la memòria històrica del nacionalcatolicisme. A Catalunya, encara que amb particularitats pròpies, tampoc. A més, la forta secularització que s'ha produït a Espanya en un espai de temps molt breu –un espai que, a Catalunya, ha estat més dilatat– no ha facilitat la lectura reposada de la dimensió religiosa o espiritual. El fet que encara es doni voltes sobre les classes de religió no és sinó un exemple entre tants altres, i no el més important. Penso, per exemple, en la rellevància que es concedeix als documents episcopals, ja siguin de signe sexual o de signe polític, increïbles en un país on la intel·liguència fa gala del seu agnosticisme i el seu desinterès per l'estructura eclesial. Però, la qüestió religiosa, en un futur immediat, tindrà una urgència i una quotidianitat insospitades fa deu anys. No només penso en el tema de l'Islam i la seva relació amb la cultura moderna, en el famós xoc de cultures de Huntington i en la lectura fonamentalista que fan alguns de l'Islam, sense oblidar l'enyorança i els desitjos de retorn de l'estat de cristiandat entre no pocs cristians, catòlics i protestants. Estic pensant, també, en la proliferació de mesquites (que hauriem de finançar amb els nostres impostos) i en l'auge de matrimonis interreligiosos i de relacions entre autòctons i emigrants. Fa dos anys, em van convidar a la Universitat Pontifícia de Salamanca a un congrés sobre «Familia y interculturalidad» amb una ponència sobre el tema de «Familia y religión: ¿libertad religiosa o confrontación?». ¹³ L'octubre passat, a París, vaig participar al col·loqui «Islam et Occident: Images et Influences mutuelles», organitzat pel Centre d'études andalouses et du dialogue entre les civilisations (Rabat) i l'Institut du Monde Arabe (París) amb una ponència que vaig titular «La globalización, ¿oportunidad o excusa para la confrontación entre vecinos?: la importancia del análisis de los valores más allá de la fractura religiosa».

De l'anàlisi de les enquestes i les lectures que vaig utilitzar i dels contactes que vaig establir, en vaig concloure la importància excepcional de la qüestió religiosa a l'hora de construir una societat més fraterna en el nostre món globalitzat. No obstant això, ens falten estudis rigorosos de la sociologia de l'experiència matrimonial en parelles interreligioses, per exemple. D'altra banda, les anàlisis comparatives de valors (en vaig fer una de molt breu entre el Marroc i Espanya) encara es troben als seus inicis. Però, entre les persones que estan en contacte amb aquesta realitat intercultu-

12. Ignacio Sotelo (1994), «Formas modernas de religión», A: Diaz-Salazar, Giner i Velasco (eds.), *La persistencia de la religión en el mundo moderno* (cap. 2). Alianza Universidad.
13. J. Elzo (2003), «Familia y religión: ¿libertad religiosa o confrontación?» (pàg. 401-431), A: Dionisio Borobio (coord.), *Familia e interculturalidad* (474 pàg.), Salamanca: Publicaciones de la Universidad Pontificia de Salamanca.

ral sense atrinxer-se en la seva pròpia veritat, sinó més aviat buscant –sense angelismes– punts de contacte, apareix –més enllà de la doctrina formal de les esglésies– la importància i la necessitat d'abordar el pluralisme, també a l'interior de la pròpia teologia i de la doctrina d'aquestes esglésies. És el que he trobat mentre indagava, escrit de forma magistral, al llibre del professor Jacques Dupuis, *Hacia una teología cristiana del pluralismo religioso*.

No m'endinsaré en terrenys que no em pertocuen, però no puc sostreure'm, per la seva pertinència sociològica, de citar dos paràgrafs del seu treball. Quan assenyala, comentant les tesis de Hick, que «el dilema fonamental... és el que existeix entre exclusivisme eclesiocèntric i pluralisme teocèntric, és a dir, entre una interpretació fonamentalista de l'axioma "fora de l'Església no hi ha salvació" i un liberalisme radical que concep les diferents manifestacions divines dins de les diverses cultures com a manifestacions caracteritzades –totes elles, inclosa la que va produir-se en Jesucrist– per una igualtat fonamental en les seves diferències». Unes línies més avall, destaca que «l'única teologia vàlida de les religions serà la del pluralisme teocèntric, que explica tots els fenòmens, transcendeix qualsevol pretensió cristiana d'un paper privilegiat i universal per a Jesucrist i, finalment, estableix el diàleg interreligiós sobre un nivell d'autèntica igualtat».¹⁴

Després, vaig tenir l'ocasió de convidar Jacques Dupuis al Forum Deusto, en què va pronunciar una conferència esplèndida en la qual, encara que per motius inconfessables no es recull tot el que pensa, trobem reflexions que considero que cal reproduir aquí. «*Le monde pluri-ethnique, pluri-culturel et pluri-religieux de notre temps requiert, de toutes parts, un "saut de qualité", proportionnel à la situation, si nous désirons jouir de relations mutuelles positives et ouvertes, caractérisées par le dialogue et la collaboration entre les peuples, les cultures et les religions du monde. Rien moins qu'une vraie conversion des personnes et des groupes religieux ne suffira à porter la paix entre les religions, sans laquelle, comme il a été rappelé précédemment, il ne peut y avoir de paix entre les peuples.*»¹⁵

Hem de parar atenció a la qüestió religiosa amb uns altres ulls. En la nostra societat global, hem de respondre a la universalitat de la dimensió religiosa amb l'acceptació de la seva pluralitat, i no com a competència sinó com a enriquiment mutu. Cosa que, peremptòriament, suposa admetre –especialment per als que ens diem creients– que ningú no té la veritat absoluta. Un creient pot i, jo crec, ha de sostenir –segons la fórmula de Schillebeck– que «Déu és absolut, però cap religió no ho és». O aquesta reflexió de François Varillon: «*La religion est une démarche d'origine humaine, la foi est l'adhésion à une initiative de Dieu*».¹⁶ És fonamental que les autoritats eclesiàstiques entenguin això d'una vegada per totes.

Com a creient, sostinc el caràcter absolut de Déu que, no obstant això, es manifesta i és entès, quan no és construït, de forma molt diferent en les civilitzacions i cultures al llarg de la història. Una història que, si ha mostrat alguna cosa, és la universalitat de la pregunta religiosa i la persistència del fet religiós. Per tant, juntament a l'absolut de Déu –per al creient, evidentment–, també sostinc el caràcter relatiu de les esglésies, de totes les esglésies, que no són res més que la concreció estructural dels que, al llarg de la història, s'han reunit en una determinada manifestació de Déu. Però, d'aquesta relativitat de les esglésies, no n'hem de concloure el relativisme de les religions, l'igualitarisme de totes les religions i de les seves concrecions en esglésies, sectes o moviments religiosos, sota el denominador comú que «totes les religions es valen per si mateixes/valen». I, en aquest punt, el creient es troba amb el no creient quan, des del respecte més absolut per les seves conviccions profundes, ambdós sostenen que la persona humana, el respecte absolut a la dignitat de tota persona humana, sigui qui sigui, pensi el que pensi, hagi fet el que hagi fet, és el patró i la mesura de tot. També de la bondat de les concrecions humanes de Déu en la història, de les religions i de les seves esglésies per als creients i, de les seves organitzacions pròpies i específiques, per als no creients. Com veuen, l'espiritualitat també és central per als no creients, que no poden deixar de formular-se les mateixes preguntes que ens fem els creients. El fet que no arribem a les mateixes respostes és secundari, si acceptem la pertinència de les preguntes, el respecte vers les respostes i el caràcter absolut de la dignitat de totes les persones.

La utopia per una societat millor

Però tenim dret a alguna cosa més que a resoldre els riscos dels fonamentalismes. Tenim dret a la utopia, intentant esquivar l'escull de la quimera. Aquest últim valor que proposo, l'entenc com la coronació, conseqüència i síntesi dels anteriors. La utopia forma part de l'àmbit del que és plausible, del que és racionalment plausible, si tenim en compte els condicionaments reals en què hem de viure. La quimera s'assembla més a un conte de fades en què la societat, o alguns membres de la societat, somnien amb algun paradís inexistent. La quimera és perillosa i sempre que s'ha intentat implantar «el cel a la terra» la cosa ha acabat en dictadura. La utopia, a més d'uns objectius per aconseguir, una il·lusió per assolir, uns ideals pels quals lluitar, pressuposa la presa de consciència del camí que cal recórrer, de l'esforç que cal invertir-hi, de les inèrcies que cal superar, dels conciutadans que cal convèncer. La utopia exigeix racionalitat en els judicis i competència en els promotors. Així doncs, s'entén que hagin estat els dos primers valors que hem proposat.

14. J. Dupuis (2000), *Hacia una teología cristiana del pluralismo religioso* (pàg. 276-277), Santander: Ed. Sal Terrae.

15. J. Dupuis (2003), «Le dialogue interreligieux dans un société pluraliste», A: *Movimientos de personas e ideas y multiculturalidad* (vol. 1, pàg. 51), Bilbao: Forum Deusto, Ediciones Universidad de Deusto.

16. Citat per Jean Delumeau (2003) a *Guetter l'aurore: Un cristianisme pour demain* (pàg. 221). Paris: Ed. Grasset. Aquest llibre de Delumeau és estimulants com n'hi ha pocs. Tan estimulants com la conferència que va pronunciar l'octubre passat al Forum Deusto, amb el títol de «L'Eglise, doit-elle avoir peur de l'avenir» i que serà publicada durant els propers mesos. La de François Varillon (1981), en un llibre que m'acompanya des de fa gairebé 25 anys, *Joie de croire. Joie de vivre*, el llibre pòstum basat en les seves conferències (de vegades simples fragments de les seves notes) recollides i ordenades per Bernard Housset. Paris, Ed. du Centurion. La citació es troba a la pàg. 251.

Vivim uns temps mancats d'utopies, en gran part perquè el que entenem per utopia eren quimeres. Ara ens trobem en plena travessia del desert. La societat occidental està cansada, com van dir Trias i Argullol, i avorrida i descoratjada, em permeto afegir. Cansada de lluitar contra els molins de vent de la quimera, avorrida perquè no hi veu més enllà de l'immediat i descoratjada perquè, en aquest immediat, no hi veu res més que un gran mercat. Un mercat que hem divinutitzat com a referent, motor i explicació de la societat dels nostres dies.

Actualment, des de la sociologia europea dels valors, s'assenyalen tres ordres de valors davant els quals hi ha una unanimitat molt gran dins el món occidental quan es fa referència al respecte dels drets fonamentals de la persona (més aviat des d'una perspectiva individual –si no individualista–, més des de la perspectiva ultraliberal que no pas de la col·lectiva), a la resolució dels conflictes per vies estrictament pacífiques –excloent expressament el recurs a la violència no sustentada en l'estat de dret– i, en tercer lloc, a la recerca activa d'un acord amb el món animal i amb el medi ambient.

Però, hi ha una demanda implícita d'una altra cosa, alguna cosa més i diferent, en les persones concretes de la societat que s'explicita, per poc que se'ls demani. Tancant la part propositiva de la meua anàlisi dels valors, torno a la dimensió més descriptiva per mostrar que la meua proposta de valors enfonsa les seves arrels en aspectes detectables –encara que imprecisos i ambigus– en les aspiracions dels homes i les dones d'avui. La immensa majoria de la població vol que es produeixin canvis en l'estil de vida, canvis com ara el fet de donar menys importància als diners i als béns materials, donar més importància a la vida familiar, viure una vida més senzilla, menys angoixada. Com diria E. Morin, que es produís una desacceleració en les nostres vides, un deixar de córrer d'una banda a l'altra sense saber on anem, ni per què, ni per a què. La taula 3, construïda a partir dels estudis català, espanyol, europeu i mundial d'anàlisi de valors, quantifica el que acabo de mostrar.

Aquesta taula es llegeix per si sola. Només faré dos apunts. Que s'avanci cap a un model de vida més senzill i natural, que es doni més importància a la vida familiar i –per bé que en menor mesura– també al desenvolupament individual conformen tres pilars que emergeixen amb força com a desideratums arreu del món. Certament, per a Europa i el món, són valors mitjans, però si ens limitem al cas d'Europa, per qüestions d'espai, trobem que, en 24 dels 32 països que hem considerat, més del 80% de la ciutadania estima que seria positiu que les seves vides fossin més senzilles i naturals i, en 27 dels 32 països, més del 90% dels ciutadans vol que es doni més importància a la seva vida familiar. Més vida familiar i una vida més senzilla són, sens dubte, dos grans desitjos, dos grans valors finalistes, de la immensa majoria de ciutadans i ciutadanes europees. Que ho aconsegueixin ja és una altra cosa, i sabem que no serà així per causes que valdria la pena analitzar, però que, per motius de temps i espai, no podem abordar.

L'educació del futur

Després de les conferències dels meus il·lustres predecessors en aquests 'Debats' de la Fundació Jaume Bofill, Juan Carlos Tedesco i Manuel Castells, em preguntava, tot preparant aquesta intervenció, què podria dir de nou. Hi ha una idea –gens original, ja ho avanço– que em porta de cap des de fa molts anys: l'educació no es limita a l'ensenyament regulat que, a més, no ocupa més que un període determinat de la vida de gran part de les persones, justament abans d'entrar en el camp del treball. Després, són molt poques les que tornen a l'aula escolar i, quan ho fan, és perquè ja s'han jubilat. La lectura, fa temps, d'un document de treball de la Comissió de les Comunitats Europees que molts de vostès deuen conèixer, titulat *Memoràndum sobre l'educació al llarg de tota la vida*, datat a Brussel·les el 30 de novembre de 2000 (SEC-2000, 1832),

Taula 3. Percentatges de ciutadans que valoren positivament els següents canvis que es podrien produir en la nostra manera de viure en un futur pròxim, ordenats segons les respostes descendents dels catalans

	Catalunya 2000	Espanya 2000	Europa 2000	Món 2000
Que s'arribi a una manera de viure més senzilla i natural	90	87	82	83
Més importància a la vida familiar	88	85	92	92
Més importància al desenvolupament de l'individu	77	82	88	87
Menys importància als diners i als béns materials	74	78	61	57
Més respecte a l'autoritat	57	52	57	61
Més importància al desenvolupament de la tecnologia	57	48	70	72
Més poder a les autoritats locals	48	36	48	47
Que disminueixi la importància del treball en les nostres vides	45	39	30	25

Fonts:

Catalunya: F. Andrés Orizo; M.A. Roque (2001). *Els catalans a l'enquesta europea de valors. Catalunya 2001*. Barcelona: Ed. Institut Català de la Mediterrània. Ed. Proa.

Espanya: F. Andrés Orizo, J. Elzo (dirs.) [et al.] (2000). *Espanya 2000, entre el localisme i la globalidad. La encuesta europea de valores en su tercera aplicación, 1981-1999* (397 pàg.). Madrid: Universidad de Deusto. Ediciones SM.

Europa: (valors mitjans de trenta-dos països) Loek Halman (2001). *Source book of the 1999/2000 European Values Study*. Tilburg University.

Món: (valors mitjans de vuitanta-un països): R. Inglehart; M. Basáñez, J. Díez-Medrano; L. Halman; R. Luijckx (eds.) (2004). *A cross-cultural source book based on the 1999-2002 values surveys*. México: Siglo XXI Editores.

amb la pretensió d'obrir un debat sobre l'educació a la Unió Europea, va alimentar moltes de les meves reflexions; així doncs, començaré aquesta part de la meva conferència amb aquest text.

De l'aprenentatge formal, informal i no formal

El *Memoràndum* destaca la urgència del debat educatiu per dos motius: primer, perquè Europa ha evolucionat cap a una societat i una economia basades en el coneixement i, segon, perquè els europeus d'avui dia viuen en un món social i polític complex, de manera que, més que mai, els ciutadans que vulguin fer plans amb les seves vides han de participar activament en la societat i han d'aprendre a conviure de manera positiva amb la diversitat cultural, ètnica, religiosa i lingüística. «L'educació, en el sentit més ampli del terme, és la clau per aprendre i entendre com hem de fer front a aquests reptes», afirmen. Amb aquesta intenció, proposen quatre objectius bàsics; jo faré referència als dos primers.

El primer, el formulen així: «construir una societat integradora que ofereixi a tothom les mateixes oportunitats per accedir a un aprenentatge de qualitat durant tota la vida i en què les normes que regulen l'educació i la formació es basin, sobretot, en les necessitats i expectatives dels individus». Aquest punt és central i, al mateix temps, molt exigent ja que situa les persones al centre del debat educatiu. No es tracta de formar les persones que requereixi el mercat o la situació (tot i que no ho podem oblidar) sinó de partir de les expectatives, els desitjos i les necessitats dels individus. A la meua universitat ja s'ha implantat, de forma experimental, en alguns cursos i s'acaba de presentar com a element nuclear per al pla estratègic de la universitat durant els propers anys. El centre de gravetat es desplaça de la docència a l'aprenentatge, que es pretén que sigui autònom i significatiu per a l'alumnat. Els professors encara estem perplexos i un xic expectants, per no dir temorosos o inquietos, però crec que és una aposta de futur, ambiciosa i, si més no sobre el paper, ben orientada.

El segon objectiu bàsic del *Memoràndum* sosté la necessitat de «canviar les maneres d'oferir educació i formació i d'organitzar el treball remunerat per tal que **la gent pugui aprendre durant tota la vida** i planificar la seva pròpia combinació d'aprenentatge, treball i vida familiar». No insisteixo en aquest punt perquè Juan Carlos Tedesco se'n va ocupar a la seva conferència. Només vull dir que és un altre punt clau: trencar amb la compartimentació de la vida en períodes de formació, períodes de treball, períodes de jubilació ociosa. En aquest punt, fent referència a l'educació i seguint la mateixa classificació del *Memoràndum*, vull recordar les tres modalitats d'aprenentatge, ja conegudes, el formal, el no formal i l'informal.

- **L'aprenentatge formal** es desenvolupa als centres d'educació i formació i condueix a l'obtenció de diplomes i qualificacions reconegudes. És el que han fet fins ara les universitats i els centres docents.
- **L'aprenentatge no formal** es du a terme paral·lelament als principals sistemes d'educació i formació i no acostuma a proporcionar

títols formals. Aquest tipus d'aprenentatge es pot adquirir als centres de treball o a través de les activitats d'organitzacions i grups de la societat civil (com organitzacions juvenils, sindicats o partits polítics). També es pot adquirir a través d'organitzacions o serveis establerts per completar els sistemes formals (cursos d'art, música, esports, etc.). Moltes de les activitats que du a terme la Fundació Jaume Bofill, que avui m'acull, es poden entendre des d'aquest model d'aprenentatge.

- **L'aprenentatge informal** és un complement natural de la vida quotidiana. A diferència de l'aprenentatge formal i no formal, l'aprenentatge informal no és necessàriament intencionat i, per tant, pot ser que els mateixos interessats no el reconguin com a positiu per als seus coneixements i aptituds.

La Comissió Europea diu que l'aprenentatge no formal, per definició, queda fora de les escoles, instituts, centres de formació i universitats i que no se sol considerar un aprenentatge «de veritat»; per tant, és difícil fer valer els seus èxits en el mercat laboral. Així doncs, l'aprenentatge no formal acostuma a ser infravalorat. Nosaltres creiem que, en aquest punt, cal destacar el doble i greu error en què incorre la Comissió Europea. D'una banda, limita el treball dels centres tradicionals d'ensenyament a l'aprenentatge formal i, per l'altra, en contra d'altres afirmacions que podem llegir al mateix text, lliga de forma peremptòria la formació al mercat de treball. No obstant això, té raó quan assenyala el fet que l'aprenentatge no formal no es valora prou.

I també la té, crec jo, quan afegeix que «l'aprenentatge informal corre el risc de quedar exclòs del tot del panorama, tot i que és la forma més antiga d'aprendre i continua essent la base de l'aprenentatge durant la primera infància. L'aparició de la tecnologia informàtica a les cases abans que no aparegués a les escoles subratlla la importància de l'aprenentatge informal. Els contextos informals representen una gran reserva educativa i podrien ser una font d'innovació important per als mètodes didàctics».

Doncs bé, és evident que la transmissió de valors i, encara més important, l'aprenentatge i l'assumpció personal dels valors es duen a terme a través dels tres sistemes que acabo d'esmentar. Sobretot si la socialització és analitzada des dels recipients, que és com crec que s'ha de fer. Per les exigències de brevetat, en aquesta conferència em limitaré a l'àmbit juvenil, fent un breu recorregut al pes que atribueixen a aquests tres àmbits d'aprenentatge que acabem d'explicar.

El pes dels agents de socialització segons els joves

Vegem, per exemple, què han contestat els joves catalans i espanyols, en les edats compreses entre els 15 i els 24 anys, a la pregunta de «on es diuen, segons ells, les coses més importants en relació a les idees i interpretacions del món» a l'enquesta que duem a terme a la Fundació Santa Maria, l'any 1999 (taula 4).

La taula 4 és molt reveladora. Els joves situen els principals agents de socialització en el seu món quotidià, en els àmbits per excel·lèn-

Taula 4. Agents de socialització. Segons els joves, «on es troben les coses més importants en relació a les idees i interpretacions del món». En percentatges descendents començant per l'agent més esmentat. Respostes múltiples

	Catalunya	Espanya
A casa, a la família	58,9	53,0
Entre els amics	46,2	47,0
Als mitjans de comunicació:		
premsa (diaris, revistes), TV	22,6	33,6
Als llibres	17,8	21,9
Als centres d'ensenyament (professors)	13,2	18,7
A l'església (sacerdots, parròquies, bisbes)	1,1	2,7
Enlloc	2,2	2,6
En un altre lloc	0,9	0,6
Ns/Nc ¹⁷	2,4	1,1
N=	591	3.853

Font: de les dades espanyoles J. Elzo (dir.) [et al.] (1999). *Jóvenes españoles 99* (pág. 125). Madrid: Fundación Santa María. Ed. S.M. Les dades de Catalunya provenen del meu banc de dades. No crec que s'hagin publicat mai.

cia de l'aprenentatge informal: família i amics. A més, si analitzem l'evolució i el pes de la família i la feina com a agents de socialització, constatarem que, durant aquests darrers anys, han anat guanyant terreny en detriment dels llibres, l'escola i les institucions (Església, partits).¹⁸

Els mitjans de comunicació convencionals (premsa, ràdio i TV) són els segons que s'esmenten i es mantenen en aquesta posició al llarg dels anys. Els que continuen perdent força són els mitjans institucionals: l'Església i els partits polítics, entitat i associacions de caràcter ideològic en sentit ampli que pràcticament han deixat de comptar com a agències de socialització. El 1989, eren citades pel 16% dels joves, el 1994 per un 4%. L'any 1999, la qüestió sobre la influència socialitzadora dels partits polítics es va ometre, per irrellevant (ningú no els va destacar al test pilot), i es va mantenir l'Església al qüestionari, amb el resultat que es pot veure a la taula 4.¹⁹

La importància de la xarxa social dels amics ha registrat un ascens molt fort entre els joves aquests últims anys, d'acord amb el que ja hem vist sobre la seva importància (juntament amb el temps lliure i les diferents formes d'oci). D'aquesta manera, encara es dona

més pes als grups primaris davant dels institucionals, tendència que ja es manifestava anys enrere. Efectivament, els amics conformen l'espai en què les relacions estan menys formalitzades, són més horitzontals (igual que als mitjans de comunicació tradicionals, tot i que els adolescents es mostren més passius i amb menys interacció davant d'ells), són més pròximes, amb tot el que això suposa de participació en experiències comunes, moltes vegades en un marc no normativitzat (o no formal i visiblement normativitzat), amb la percepció de viure en llibertat, d'estar amb els seus, sense tuteles. Tots ells aspectes que –en plena edat d'experimentació i descobriment– tenen una capacitat de penetració, potser epidèmica o puntual, però no per això menys transcendent. En aquest àmbit, s'ha de dir que la dimensió de la nit és central en la socialització dels adolescents espanyols.

Un apunt sobre els mitjans, els tradicionals i els tecnològics, com a àmbits d'aprenentatge informal

Sabem que els joves llegeixen pocs diaris d'informació general, amb prou feines miren i escolten els telenotícies i informatius i s'exposen escassament a la informació que els arriba codificada com a tal i en el seu format convencional. En general, la seva exposició a la premsa diària és més baixa que la dels adults, tot i que llegeixen més revistes que aquests últims. Una altra cosa és l'anàlisi de les revistes que llegeixen, una qüestió interessantíssima i reveladora, quan es diferencien les revistes que llegeixen, ells i elles, en les diferents etapes de la seva vida: un assumpte que ara no puc ampliar.

Però, l'any 2004, és pertinent preguntar-se de quina manera està influïnt i com influirà en un futur immediat l'entrada massiva de l'ordinador a casa, els xats, els nous mòbils, el fet que cada dia hi hagi més adolescents –fills únics en la majoria de famílies– tancats a les seves habitacions, comunicant-se virtualment, jugant o establint trobades sense saber ben bé amb qui. Encara no tinc una resposta prou construïda sobre aquesta qüestió que, no obstant això, em sembla de primer ordre i a la qual vull dedicar una mica de temps l'estiu vinent. Només indicaré alguns resultats de tres investigacions sobre la capacitat de socialització en els valors d'aquesta modalitat de l'aprenentatge no formal, ja que es tracta d'això.

Com diu l'equip coordinat per Elena Rodríguez en les conclusions del seu estudi *Jóvenes y videojuegos*, «els videojocs constituïrien un cert "món a part" que no només exclou els de fora (els adults) sinó que també aïlla els de dins (els adolescents). I ho fa d'una manera progressiva, en una dinàmica addictiva motivada pel

17. No ho sap / No contesta.

18. He reflexionat sobre aquestes qüestions en una ponència titulada «El papel de la escuela como agente de socialización» per al curs «Contextos educativos y acción tutorial» organitzat per la Fundación Universidad de Castilla y León a Segòvia el dia 11 de setembre de 2003. Sembla que la publicació de les ponències està en premsa. També tracto aquest tema en un capítol de J. Elzo (dir.); M.T. Laespada; J. Pallarés. *Más allá del botellón: análisis socioantropológico del consumo de alcohol en los adolescentes y jóvenes*, pág. 50 i s.

19. La qüestió de la influència de l'Església catòlica en la socialització dels joves espanyols i, en general, de les relacions i actituds dels joves amb l'Església es tracten a les pàgines d'una publicació nostra recent: *Jóvenes 2000 y religión* (349 pág. i un qüestionari), de J. González-Anleo (dir.); P. González Blasco; J. Elzo; F. Carmona. Madrid: Fundación Santa María. Editorial S.M., 2004. Tot i que el segon capítol, redactat per Pedro González Blasco, està expressament consagrat a la qüestió de la socialització dels joves, la resta de capítols també aborden, des de diferents angles, les relacions entre els joves espanyols i l'Església catòlica.

poder del propi joc (com en les addiccions farmacològiques, el poder d'“enganxar” s'atribueix gairebé en exclusiva a la pròpia “droga”); i ja veurem que no és l'única similitud entre els dos imaginaris». ²⁰ El que hi hagi d'estereotip i el que hi hagi de realitat és una qüestió que haurem de reprendre; però, en tot cas, no hi ha dubte que hi ha una correlació.

Una segona dada prové d'un estudi que es va fer a 2.187 nois i noies d'entre 12 i 17 anys de tota Espanya, que van respondre un qüestionari en línia al web d'Internet Segura, ^[www2] una iniciativa promoguda per la Comissió Europea i la Fundació Catalana per a la Recerca, amb el suport del Ministeri de Ciència i Tecnologia. Vull destacar aquesta conclusió concisa que he llegit a la seva pàgina web: «en general, els menors tenen una visió d'Internet com una eina útil per accedir a la informació (80%) i la majoria (52%) la considera com un mitjà divertit per comunicar-se i contactar amb els altres». Ens trobem davant el que González Blasco anomena socialització dèbil ²¹ i que jo acostumo a anomenar socialització per osmosi ja que, si parléssim de socialització forta, és a dir, de la capacitat de conformar esquemes autònoms i sòlids (en el sentit que són capaços de mostrar les seves preferències), la veritat és que, avui dia, potser Internet i gran part dels continguts transmesos a través de les noves eines tecnològiques tenen una capacitat de socialització més aviat reduïda. Això és el que ens vam trobar –i serà la tercera referència– en un treball recent sobre escolars de 12 a 18 anys de la ciutat de Vitòria quan, a la llista d'agents de socialització que he presentat a la taula 4, hi vam afegir Internet. Només el 7% dels escolars la van assenyalar com un espai en què es diuen coses importants per orientar-se en la vida. ²²

Així doncs, és una qüestió que queda oberta. Que els joves utilitzen aquests mitjans, i cada vegada més, és evident. La seva capacitat de socialització, creiem, és menys evident, sobretot si parlem d'alguna cosa més que la socialització epidèmica. És clar que no faltarà algú que digui, amb part de raó, que aquesta és la socialització dominant en la societat.

Família i famílies com a àmbits d'aprenentatge no formal

En aquest punt, abordarem dues qüestions. Primer, la importància de distingir la parella de la família a l'hora d'abordar la família com a espai d'aprenentatge. En segon lloc, presentarem quatre models de família en què es constaten diferents nivells i modalitats de socialització

De la parella a la família

Un dels eixos centrals que travessaran la realitat familiar dels propers anys a Espanya és el que va de l'accentuació de la parella al

de la relació entre pares i fills. Amb l'accentuació de la parella volem dir que la primera raó de la conformació del matrimoni és la unió amb l'altre per fer una vida en comú, fins que l'amor o la comunitat existeixin, encara que això no vulgui dir, d'entrada, que no es desitgi la perpetuació de la relació matrimonial.

En aquest model matrimonial de parella, trobem dos plantejaments, als extrems, que resumiríem així: es tracta de dues persones que es busquen, tot buscant el propi interès, o de dues persones que es busquen, tot buscant l'interès d'ambdós. En el primer cas, ens trobaríem davant de dos individus que, en realitat, conscients de ser éssers socials, busquen en l'altre la resposta a la seva necessitat particular de sociabilitat i, mentre l'altre li ho ofereixi, mantindrà la relació de parella. Cada individu d'una parella té com a projecte vital el desenvolupament de la seva individual persona. Això va molt més enllà de l'individualisme com a actitud i de la individualització social com a categoria sociològica; parlant clar, podríem parlar d'egotisme a dos. És evident que, en aquest model, el fill només pot aparèixer com a conseqüència d'una «relliscada» i, si això passés, el més normal és que la criatura no arribi a néixer.

És molt diferent el cas de dues persones que decideixen conviure per fer una vida conjunta, tenir un projecte compartit de vida, per bé que mantenint espais i àmbits de privacitat i de gran discreció, no necessàriament compartits. Conformen una parella que se situa en la vida com a tal, que la vol viure com a projecte compartit. L'altre i jo, com a parella, volem construir una manera de viure, un estil de vida i fins i tot un projecte de vida. En aquest model, el fill –encara que no esdevingui la prioritat de la unió que se situa en el projecte de vida compartit– és possible i pot aparèixer en l'horitzó vital de la parella, un cop assentada, i seria fruit d'una decisió conscient i madurada. És un fill volgut (propi o aliè, biològic o adoptat, natural o conseqüència d'una fertilització *in vitro*, inseminació artificial, etc.) i no un fill sobrevingut. La dona no «ha quedat embarassada» i ha donat a llum un nen. Llavors, aquesta parella, parlant pròpiament, esdevé família.

Però aquest no és pas l'itinerari més habitual –i menys encara el més tradicional– perquè es pugui parlar de família; el més usual ha estat i continua essent que, des del moment en què es forma la parella, ja es pensi en els fills. En tot cas, des de l'òptica sociològica, cada dia m'inclino més a reservar el concepte de família a una unió intergeneracional (d'almenys dues generacions) en la qual la generació adulta assumeix la responsabilitat d'educar el membre o membres de la generació més petita, amb els quals conviu de manera estable i duradora.

Hi ha un corrent dins la sociologia francesa de la família que insisteix a destacar aquest punt i assenyalava que, pels canvis radicals que estem observant en les relacions familiars i en les modalitats d'aquestes relacions, sembla que es confirma la recerca de la intimitat, la família nuclear de pares i fills, tot i que sense oblidar –ben al

20. Elena Rodríguez (coord.) (2002), *Jóvenes y videojuegos: espacio, significación y conflictos* (pàg. 242), Madrid: FAD, INJUVE.

21. A. J. González-Anleo (dir.); P. González Blasco; J. Elzo; F. Carmona (2004), *Jóvenes 2000 y religión*, pàg. 134 i s.

22. Teresa Laespada (dir.) [et al.] (2003), *Las drogas en escolares vitorianos*, Vitòria. La investigació, encarregada per l'Ajuntament de Vitòria, no ha estat publicada i, segons les notícies que en tinc, se'n distribuirà un resum als centres docents de la capital.

[www2]: <http://www.internetsegura.net>

contrari– la història familiar. És el que trobem, per exemple, en una investigació francesa basada en un treball de camp que es va fer a tres generacions, una cosa semblant a l'estudi de la FAD que es va presentar en un congrés sobre «La família en la sociedad del siglo XXI»²³ que considerava dues generacions, pares i fills; un estudi del qual diré dues paraules al punt següent, però ampliat a tres.²⁴

Crec que es pot dir que aquesta realitat francesa, parlant estadísticament, encara és més forta entre nosaltres, tot i que ideològicament encara estiguem en el procés d'anada, mentre molts francesos ja van de tornada.

Segons aquest plantejament, l'essencial i l'especificitat de la família rau en el compromís i la consegüent responsabilitat personal i social de conduir a l'edat adulta –és a dir, d'educar– els menors d'edat que, òbviament, necessiten el suport material, afectiu i gnòmic de les persones adultes fins que s'emancipin. La modalitat formal de la parella adulta és el que és secundari. I això no vol dir intranscendent, sinó justament el que hem dit, secundari.

Ens sembla secundari, en efecte, però no intranscendent, repeiteixo, el fet que tinguin uns pares de sexe diferent o del mateix sexe (i sóc conscient del rebuig que provoca aquesta afirmació en molta gent que, fins i tot, m'és molt propera); que tinguin dos pares o un; que siguin fills biològics dels seus pares o que els seus pares els acullin sense ser pares biològics; que els fills hagin nascut mitjançant el recurs de la inseminació artificial o altres formes de reproducció que encara no podem preveure, però sí albirar. Afegeixo com a incís, que considero molt important que es comenci a reflexionar sobre una perpetuació de la raça humana en què es doni una dissociació molt més marcada que la que es dona actualment entre la relació sexual i la reproducció de l'espècie humana. La ciència biotecnològica no ha fet més que començar i, no ens enganyem, en aquest punt no es poden posar fronteres a la investigació.

Quatre tipus de família nuclear

En la investigació *Hijos y padres: comunicación y conflictos*²⁵ vam elaborar una tipologia de famílies basada en les qüestions següents: les respostes dels pares (malgrat que l'anàlisi també inclou les respostes dels fills), fonamentalment sobre l'organització i les relacions dins la família; les causes dels conflictes en la família i la postura dels pares en relació a una sèrie de valors finalistes. Heus aquí, breument, un resum de la tipologia resultant.

Família familista, endogàmica (23,7% de les famílies espanyoles)

Model de família en què les responsabilitats d'uns i altres estan clares i són assumides sense dificultat, perquè són sabudes i reconegudes prèviament. Família en què les relacions entre pares i fills són

bones (les millors d'entre els quatre grups que conformen la nostra tipologia), que valora molt el fet de fer coses junts i que té una relativa capacitat per adaptar-se a les noves circumstàncies que puguin sorgir dins la vida familiar. Els pares aproven fortament tres valors finalistes: moralitat, bona formació i diners; totes elles característiques definitives d'un model de família «políticament correcte». Aquesta família té capacitat per transmetre els valors dels pares, almenys mentre els fills visquin a la llar familiar. Però, tenim el dubte de si la transmissió de valors –que, en aquest cas, es du a terme per reproducció del que els han inculcat els seus pares– s'ha fet pròpia. És a dir, si ha passat pel sedàs del dubte i la confrontació personal, de la mateixa manera que es produeix la socialització en la majoria de la joventut actual, sobretot quan aquesta socialització té algun escull o mostra espessor. És a dir, ens preguntem com reaccionaran els fills quan surtin a la intempèrie, fora de casa, del ninxol càlid on han viscut sempre. No volem transmetre la impressió que, necessàriament, el xoc amb la realitat serà desestabilitzador. De fet, no tenim prou informació, però sí que podem dir una cosa important: el model de família en el qual s'han educat està desapareixent davant dels nostres ulls, especialment entre les capes socials més formades, en un punt central i neuràlgic d'aquest model familiar. Parlo del concepte i la realitat de la «mestressa de casa».

És el nou paper de la mare i el que suposa de reordenació del paper del pare –cosa que s'oblida massa sovint– el que fa que aquest model de família tradicional estigui cridat, si no a desaparèixer, sí a perdre pes sociològic dins la societat espanyola i, al mateix temps, a ser remodelat profundament, per bé que mantenint (i faig vots perquè sigui així) la seva nuclearitat familiar. Les dades de les enquestes de valors ens diuen, per exemple, que a Espanya només un de cada tres joves entre els 18 i els 24 anys està «molt o força» d'acord amb la idea que «ser mestressa de casa omple tant com treballar per un salari», i encara menys amb l'afirmació que «una feina està bé, però el que realment volen la majoria de dones és una llar i uns fills». Aquesta vegada, poc més d'un de cada quatre (el 26%) es mostra d'acord amb l'ítem, encara menys entre els universitaris (23%) i, tot i que no tinc la xifra, no tinc cap dubte que entre les noies universitàries la xifra se situa per sota del 20%.²⁶ Sí, s'obre un altre món, davant del qual no ens podem posar una vena als ulls sostenint el model familista com l'únic model vàlid de família, ni necessàriament el millor, si més no tal com el mostrem a la tipologia.

Família conflictiva (15,0% de les famílies espanyoles)

És la família en què els membres que la integren no s'entenen bé, en què hi ha més conflictes a causa del consum de drogues, per qüestions d'ordre sexual dels fills, per les seves amistats i fins i tot per les relacions entre els germans. Les relacions dels pares amb

23. El llibre de ponències, que té el mateix títol que el congrés, està editat per la Fundació de Ayuda contra la Drogadicció, Madrid, 2003 (299 pàg.).

24. Per al cas espanyol, faig referència a l'estudi: E. Megias (coord.); J. Elzo; I. Megias; S. Méndez; F.J. Navarro; E. Rodríguez (2002), *Hijos y padres: comunicación y conflictos* (344 pàg.), Madrid: FAD. La investigació francesa es de C. Attias-Donfut; N. Lapierre i M. Segalen i es titula *Le nouvel esprit de famille* (Paris: Editions Odile Jacob, 2002, 294 pàg.).

25. *Op. cit.* vegeu-ne el meu capítol (número 7).

26. Vegeu el capítol de Carmen Valdivia sobre la família, taula i comentaris, a F. Andrés Orizo i J. Elzo (dirs.); M. Ayerbe; J. Corral; J. Díez Nicolás; J. González-Anleo; P. González Blasco; M.L. Setién; L. Sierra; M. Silvestre; C. Valdivia (2000), *España 2000, entre el localismo y la globalidad. La Encuesta Europea de Valores en su tercera aplicación, 1981-1999* (pàg. 138), Madrid: Universidad de Deusto. Ediciones SM.

els fills són, amb diferència, les pitjors dels quatre grups i la comunicació és molt escassa o dolenta (quan no és molt dolenta).

La capacitat socialitzadora d'aquest model és nul·la. Fins i tot pot generar en els fills valors antigònics als dels seus pares, com a manifestació d'autonomia personal.

Per diferents motius, ens inclinem a pensar que ens trobem davant de situacions que tenen l'arrel –en molts dels casos– en els propis pares, ja que presenten un univers de valors molt distant del majoritari entre els fills, a més d'una rigidesa en les seves pròpies concepcions de la família, amb una delimitació d'estatus i rols paternes i filials relativament envanits. Les males comunicacions, els conflictes, poden ser ocasionats, immediatament, pel comportament dels propis fills (en aquest grup trobem els màxims consumidors de drogues), però a l'arrel, a la seva seqüència temporal, ens inclinem a pensar que es poden inscriure en l'equació gnòmica dels pares.

Família nominal (42,9% de les famílies)

És el model majoritari en la nostra societat. Es tracta d'una família en què les relacions entre pares i fills es poden qualificar, amb propietat, de coexistència pacífica més que de convivència participativa. Els membres d'aquestes famílies es comuniquen poc i, encara menys, participen en afanys, preocupacions i objectius comuns. Els pares, en gran mesura, estan cohibits, desimplicats i no aborden amb una mínima profunditat els requeriments dels seus fills; són pares que busquen viure a l'aire del temps, valoren el dia a dia, el temps lliure i l'oci, el fet d'estar macos, etc. Una família *light*, la unió de la qual es considera menys important que per al conjunt de la població, en què les opinions dels fills no són gaire considerades, de veritat i en profunditat, pels seus pares.

La nostra hipòtesi és que ens trobem davant d'un prototip de coexistència pacífica en moltes famílies espanyoles: «les coses són com són, els hàbits juvenils són els que són i val més que els nostres fills no siguin "rarets"; mentre no es passin gaire, és normal que es diverteixin tal com es diverteixen avui dia els adolescents». Algunes xerrades precautòries de tant en tant i que la fortuna reparteixi sort o, si més no, evadeixi la mala sort. «Quan es vagin introduint a la vintena, les coses s'aniran assentant per si mateixes», es conclou, i es mira cap a una altra banda. Òbviament, no es discuteix amb els fills: dues persones no discuteixen si una d'elles no vol discutir.

No ens ha d'estranyar que ens trobem davant del model de família en què la socialització estructurada, amb capacitat de transmetre valors mínimament configurats, construïts reflexivament i amb una certa capacitat holística legitimadora de comportaments i actituds és molt escassa. És l'exemple de socialització no formal, dèbil, per osmosi, en què l'horitzontalitat dels grups de parells, els mitjans de comunicació i el «carrer» s'enduen la prioritat en l'aprenentatge juvenil. I aquesta és la situació més nombrosa, parlant numèricament. Això no impedeix que hi hagi sintonia entre els valors que els pares diuen que són importants de transmetre als seus fills i la percepció que tinguin aquests de les prioritats paternes. És evident que no s'albira ruptura generacional en aquest gran col·lectiu.

Família adaptativa (18,4% de les famílies)

Heus aquí el model de les famílies emergents: és el més modern, el que reflecteix millor les tensions de les noves famílies. Probablement, sota la seva denominació, s'hi amaguen variants que no podem tenir en compte per l'escassetat de la submostra, cosa que ens impedeix presentar variants del model amb una certa seguretat estadística. Gran part dels nous i incipients models familiars de què parlen els sociòlegs de la família es podrien encabir en aquest «macromodel». Com el podríem definir? Per la recerca d'acomodament, d'adaptació a les noves condicions, als nous papers de l'home i de la dona d'avui dins el microcosmos familiar, al creixent protagonisme dels fills, que demanen autonomia gnòmica (volen crear el «seu» univers de valors) i que pretenen llibertat en l'ús i el gaudi del temps lliure i l'acompanyament (discret però efectiu) dels pares en la seva inexorable autonomització.

Es tracta d'una família amb bona comunicació entre pares i fills; amb capacitat de transmetre opinions, creences i valors; oberta a l'exterior; una família que no està exempta de conflictes, de desavinences –de vegades greus–, que bàsicament són fruit de situacions noves en els papers dels seus integrants: home i dona, mare i pare, pares i fills. A diferència del que passa amb el primer grup, en què els rols i l'estatus queden clars, en aquest model les responsabilitats de cadascú estan en constant revisió i la feina o les accions familiars, com a familiars, no resulten evidents i són objecte de tempteigs i incerteses. D'aquí que sorgeixin conflictes, derivats d'un ajustament de rols en les noves estructures familiars i de relació, de la necessitat d'anar creant una nova cultura, de la recerca conjunta d'un acomodament davant les noves formes de treball i d'oci de les generacions emergents, davant les exigències d'autonomia dels adolescents (que uns pares amb més formació que la mitjana i amb unes idees obertes no poden no escoltar, encara que no sempre estiguin disposats a consentir). Un altre tret clau és que és una família que, tot i que valora molt la vida intrafamiliar, està molt oberta al món exterior; els seus membres no són familistes i endogàmics com els del primer grup.

Aquesta família emergent (mosaic de famílies, més aviat), que hem anomenat adaptativa, sembla ser la família de la «negociació», de la recerca, de l'acomodament, encara que no sempre arriba –i menys a curt termini– als resultats desitjats. Però, les que travessin amb èxit la prova de l'adaptació a la modernitat permetran que les noves generacions s'insereixin amb més garanties en la societat del futur. L'absència de conflicte dins la família durant l'adolescència no és garantia de solidesa en les estructures nòmiques adquirides i conformades que han de servir per caminar per la vida, ja adults, amb criteris autònoms.

Es parla molt de la crisi de la família, però, si hi ha crisi, és una crisi d'èxit, d'exigència. La família és la institució social, juntament amb l'Església, que fa més temps que perdura entre nosaltres, la més antiga. Perquè som éssers sociables i volem compartir la nostra vida amb una altra persona. No volem viure sols. Volem viure amb una altra persona, volem viure feliços amb una altra persona. Molts, a més, volem que el nostre amor perduri i es traslladi als nostres fills. El que passa és que, en una societat que cada dia és més agressiva, en què la solidaritat s'ha institucionalitzat i

després burocratitzat, demanem més i més a la família, que volem que sigui gratuïta i no competitiva. D'aquí el seu èxit i la seva fragilitat. D'aquí que moltes vegades no aconseguim allò que ens hem proposat. L'amor es marceix, es trenca, i allò que es va pensar com un espai d'afecte i tendresa es converteix en una flor marcida, o en una corona d'espines. La separació es fa inevitable. Es posen tantes esperances en la família, que no podem suportar que ens haguem equivocat. La família es trenca, a pesar nostre, fins i tot amb alleujament quan la situació es fa insuportable.

Però, aquesta situació no suposa –en absolut– la mort de la família. La família pot morir quan s'esgoti en la parella. La cosa serà inevitable quan, majoritàriament –ja que sempre hi haurà circumstàncies i casos particulars–, la parella no es constitueix com un projecte de vida en comú, oberta a l'educació dels fills, propis o adoptats, sinó com una simple unió de dues persones que decideixen viure juntes, de vegades sense conivència, sempre que l'altre o l'altra m'ajudi a continuar vivint. En el fons, la «meva» parella només m'interessa en funció del servei que em pot fer a «mi». És una parella instrumental, una «pròtesi individualista», tal com ha definit, encertadament i dramàticament, Lipovetsky.²⁷ Però, per mi, parlant sociològicament, això no és família. És parella.

L'escola, el *locus* per excel·lència de l'aprenentatge formalitzat

Per tancar aquestes pàgines, reflexionarem sobre tres qüestions relacionades amb l'escola com l'indret per excel·lència de l'aprenentatge formalitzat. En primer lloc, ens aturarem en les motivacions adduïdes pels escolars per estudiar, cosa que ens permetrà dir dues paraules sobre les diferents funcions de l'escola. En segon lloc, reflexionarem sobre un aspecte negatiu (també n'hi ha de positius, i prou importants) de la relació de les noves tecnologies amb l'aprenentatge. Conclourem amb un exemple del que pot propiciar l'escola com a educadora en els valors en el procés d'aprenentatge autònom i responsable dels alumnes.

Per què estudien els escolars?

José Ignacio Ruiz de Olabuénaga, un col·lega de la Facultat de Sociologia de la Universitat de Deusto, acostuma a comentar que els joves espanyols d'avui dia es troben com presos entre les reixes escolars pel nombre d'hores que han de passar al centre i perquè tots han d'assistir a l'escola. Tal com passa sovint, és l'efecte pervers d'un triomf evident: l'escolarització total de la societat. Els que treballen en l'ensenyament sabem que hi ha molts alumnes que s'asseuen a les cadires de l'escola identificant-se amb la cadira: no saben, no contesten. Només miren el rellotge per poder abandonar el que, per a ells, és la tortura de l'aula escolar. Ja no els afecten els exàmens ni els suspensos (fins ara escamotejats amb «insuficients» i «recuperacions», pràcticament sense límit), només pels conflictes

(en to menor) que han de suportar a casa. Aquesta és una de les causes de l'escassa capacitat que mostra l'escola per poder ser un agent de socialització. No és l'única, per descomptat.

Així doncs, s'entén la dificultat existent a l'hora de congejar els diferents objectius o funcions de l'escola. Entre altres funcions assignades a l'escola, podem recordar aquestes tres, sense prejutjar un ordre de prioritats en la seva enumeració: la *transmissió de coneixements* de manera que obtinguem alumnes que siguin el més instruits i cultes possible; la *formació* perquè obtinguin les habilitats necessàries per integrar-se socialment en un lloc de treball i, en tercer lloc, l'*educació* amb l'objectiu d'aconseguir alumnes que es converteixin en ciutadans responsables. Estic plenament d'acord amb el professor Defrance,²⁸ que estudia el fenomen de la violència escolar, quan diu que, de les tres funcions, la tercera és la més urgent i important avui dia. I no només en el tema de la violència escolar, afegixo. Els que ens dediquem a la docència sabem que aquesta no és pas la primera prioritat en la nostra tasca quotidiana, més enllà de proclamacions, idearis, objectius programàtics, etc.

No és cert que, en gran part, la importància de les diferents matèries es mesura, en l'ensenyament mitjà, a partir de la preocupació que mostren els alumnes, els seus pares i professors i la direcció dels centres pel seu pes en la prova de la selectivitat? No s'avalua, *de facto*, els centres escolars pels seus èxits en aquesta prova? No s'utilitzen, fins i tot, en alguns centres docents, els percentatges d'èxit en la prova de selectivitat com a element publicitari per atreure alumnes al seu centre?

En l'àmbit universitari, no se'ns acusa de viure a la nostra torre d'ivori, al marge de les necessitats laborals de la societat? Les sortides professionals de «la carrera», no són una de les primeres causes de selecció per part dels alumnes i els pares? Per tant, la universitat és vista, exclusivament, com un mitjà per aconseguir un lloc de treball. Que no se li demani, doncs, que sigui transmissora de sabers, ni investigadora.

Davant d'aquesta realitat, doncs, resulta difícil, per no dir impossible, que l'escola pugui complir aquesta tercera funció de formar persones, ciutadans implicats en la «cosa pública», com es deia abans. En conseqüència, tampoc no se li pot demanar el que no pot donar. Sovint no passa de ser un brindis al sol, quan es diu que la resolució de la violència juvenil o del consum de drogues dels adolescents passa per la tasca educativa, mentre la pròpia societat, amb els pares al capdavant, està demanant una altra cosa a l'escola.

D'altra banda, si preguntem als escolars espanyols en edats compreses entre els 15 i els 24 anys els motius que fan que triïn estudiar, l'obtenció d'un títol i aconseguir una feina són, indiscutiblement, els que més els motiven a l'hora d'estudiar. Ho mostrem a la taula 5. En la societat espanyola, ja es pot parlar d'un autèntic fetitxisme dels títols. La política educativa d'expansió i creació d'universitats al dictat de les demandes socials de la població ha desembocat en una inflació incontenible de títols escolars.

27. Gilles Lipovetsky (2003), *La familia ante el reto de la tercera mujer: amor y trabajo*, A: *La familia en la sociedad del siglo XXI* (pàg. 83), llibre que recull les ponències del congrés homònim celebrat a Madrid entre el 17 i el 19 de febrer de 2003, editat per la Fundació de Ayuda contra la Drogadicció.

28. Bernard Defrance (2000), «Violence de l'école», *Panoramiques* (núm. 44, pàg.101) Corlet.

Taula 5. Motius adduïts pels escolars espanyols per decidir estudiar

Motius per decidir estudiar	Percentatge que ho cita en primer lloc	Percentatge acumulat que ho cita en 1r, 2n i 3er lloc
1r Pel títol	30	56
2n Per aconseguir una feina	20	60
3r Em satisfà, em realitza	14	33
4t Ho volen els meus pares	9	19
5è Per tenir cultura	7	36
6è Únic mitjà per guanyar diners	6	28
7è Per aconseguir un estatus social	5	23
8è Estic obligat. No tinc feina	4	11
9è Ser útil en la societat	3	15
10è No buscar feina tan aviat	2	9
11è És la meva obligació moral i social	2	9

Font: J. González-Anleo, *Jóvenes españolas* 99, pàg.170.

La «rendibilitat» dels títols explica, sens dubte, la força motivadora que té per als joves. Més enllà de la seva fascinació pròpia, el títol atrau i motiva per la seva vinculació amb el treball/ocupació. El lloc de treball, tenint en compte el seu vincle amb el títol acadèmic, és el gran motivador dels estudis: el 50% dels joves l'esmenten en la llista proposada dels 11 motius. És a dir, la dimensió instrumental dels estudis predomina per sobre de l'expressiva-afectiva, com destaca González-Anleo quan comenta aquestes taules. Això explica les dades que hem ofert més amunt sobre l'escassa importància que concedeixen a l'escola com a espai «on es diuen les coses més importants en relació a les idees i les interpretacions del món». Així doncs, no ens ha d'estranyar que, quan preguntem als universitaris de Deusto pels motius que els han fet triar aquesta universitat per fer els seus estudis superiors, donant-los tres opcions de resposta, el 61% addueixin el seu prestigi, el 52% la seva proximitat i, només el 6% esmenta el caràcter religiós del titular de la universitat.²⁹

Les noves tecnologies i l'escola

De vegades, pot semblar que la introducció de les noves tecnologies sigui la panacea per resoldre els problemes del fracàs escolar, de l'adequació de l'escola als nous requeriments de la societat del coneixement, etc. Evidentment, els escolars, com els adults, hem de ser receptius als avantatges innegables que està propiciant la innovació tecnològica. Però amb discerniment.

Hi ha un acord generalitzat a l'hora d'admetre que els canvis tecnològics estan propiciant una nova revolució. La massa d'informació, intel·lectual, comercial, d'entreteniment, etc. existent al mercat en aquests moments és tan àmplia que resulta inabordable, fins i tot per a l'especialista. No obstant això, només aquell que sigui capaç de controlar l'alfabet, la llengua i el llenguatge informàtics i hagi adquirit la formació per «aprendre a aprendre» –com

destacava l'últim *Informe Delors* sobre l'educació– estarà en condicions de ser competent en el segle entrant.

La gran massa de ciutadans, i fem menció especial als estudiants en aquest punt, té una actitud passiva davant la informació; la rep de forma puntual i fragmentada, amb continguts cada vegada més elementals (fins i tot a la universitat), amb suport gràfic més que no pas escrit. El Power Point i els DVD corren el risc d'acabar amb els llibres de text, que ja van ser substituïts pels apunts i per les fotocòpies dels apunts manuscrits. Sense oblidar el «copiar i enganxar» que, almenys en el meu cas, ha modificat totalment la forma d'avaluar.

A les noves generacions, que s'han acostumat a tot això, els resulta difícil assimilar tota la informació que exigeixi algun grau de concentració, continuïtat, opció racionalitzada o esforç. Saben rebre i reaccionar emocionalment (els agrada o no els agrada), però tenen dificultats a l'hora de jerarquitzar racionalment (mitjançant un exercici de raonament intel·lectual) el que és correcte del que és incorrecte, el primordial del secundari, l'essencial del que és accessori, la dada de la seva interpretació.

Els que ens dediquem a l'ensenyament no podem no veure-ho. Ho diu molt bé, una vegada més, José Pinillos quan, tot comentant Lyotard, assenyala que «[Lyotard] ha percebut que l'educació ha anat a parar en mans del que a Amèrica es coneix com a *information management*, que s'acosta bastant al que seria l'aplicació de les tècniques de direcció d'empreses a l'educació». En aquesta societat performativa és on l'ordinador ha desplaçat les qüestions de legitimitat del coneixement per motius d'eficàcia i rapidesa. Ha estat en el si de les societats avançades tecnològicament on el coneixement s'ha convertit en una mercaderia i s'ha desentès de la jerarquia cultural dels sabers. És en aquestes societats que «la performativitat i el *know how* funcionen com a valors suprems del saber i on se suposa que reforçar la tecnologia equival a reforçar

29. J. Elzo, T. Laespada i T. Vicente, *La religiosidad en los universitarios de Deusto*, treball que serà publicat d'aquí poc a *Cuadernos de Teología de la Universidad de Deusto*.

la realitat». ³⁰ Em permeto afegir que també se suposa que reforçar la tecnologia equival a reforçar el coneixement d'aquesta realitat, cosa que, evidentment, és un despropòsit absolut. On és, doncs, la bondat i l'avantatge d'una inflació informàtica i mediàtica que dóna més importància al contingut (el nou programa, el nou suport, el nou lector de música i imatges) que no pas al contingut que vehicula? On és el progrés de la presència cada vegada més gran als quioscos de revistes que ensenyen, per exemple, a «fer programes», a moure's còmodament per Internet (aspectes que, en si mateixos, són molt positius) en detriment de les revistes que ajuden a pensar, oferir informes i anàlisis de la realitat social, econòmica, literària, etc., que vaguen de biblioteca en biblioteca amb rares excepcions? Em pregunto si s'ha d'acceptar aquest estat de coses com si es tractés d'un *fatum*, i els que ens atrevim a dir-ho hem de ser titllats d'antics romancers davant dels nous temps.

Un exemple d'atterratge per acabar: espiritualitat i solidaritat a l'escola

Mentre preparava aquest text, vaig llegir un article molt important d'Àngel Castiñeira i Josep Maria Lozano, professors d'ESADE, que es va publicar a *La Vanguardia*³¹ el 17 de maig passat, en el qual ens cridaven l'atenció sobre un document de treball publicat fa tres anys pel Ministeri d'Educació del Quebec, en què es plantejava la creació d'un servei escolar d'animació espiritual i compromís comunitari. La pretensió que anima el document està recollida clarament en el títol: *Pour approfondir sa vie intérieure et changer le monde.*^[www3] Vaig buscar immediatament el document –que em permeto recomanar vivament– i em vaig trobar amb una experiència d'aplicació escolar de l'aprenentatge dels valors, concretament de dos dels valors que he proposat en aquesta conferència, que em sembla interessant de traslladar aquí.

També em sembla important explicar –necessàriament de forma breu– què entenen al Ministeri d'Educació del Quebec per «compromís comunitari» i, especialment, per «vida espiritual». D'entrada, però, expresso el meu acord amb la seva manera de pensar.

«La vida espiritual –diuen a la pàgina 7 del text– sovint s'associa amb termes com “interioritat”, “creença”, “religió”, “filosofia de la vida”, “Déu”, ... Es tradueix per una demanda, un qüestionament, per actituds i gestos variats que **sempre es refereixen a les grans qüestions de la vida**, és a dir, el seu origen, el seu valor, la seva utilitat i la seva finalitat. Aquesta realitat s'entén i es viu de manera diferent en funció de les persones, els llocs i les èpoques, però els punts de vista generalment convergeixen cap a la idea següent: «la vida espiritual és un caminar individual, per bé que dins una comunitat, que s'embarca en les qüestions fona-

mentals del **sentit de la vida** i que tendeix a la construcció d'una **visió de l'existència coherent i mobilitzadora, en constant evolució**. El compromís comunitari significa, popularment i globalment, “millorar el món on es viu” o bé “fer alguna cosa pels altres”. Aprofundint una mica, es pot definir com una “**contribució de l'individu a la vida col·lectiva**, fundada en el **reconeixement del valor i de la dignitat de les persones** i orientada cap a la construcció d'una **societat més harmoniosa i més solidària**” ».

Als paràgrafs següents, justifiquen la relació entre la vida espiritual i el compromís comunitari, que conclouen amb aquesta reflexió: «La visió de l'existència que elabora un individu motiva i orienta la seva contribució a la vida social. Inversament, el seu compromís en la societat alimenta i transforma la seva vida espiritual». ³² Quan traduïa i traslladava aquestes reflexions a l'ordinador, m'ha vingut al cap el títol d'un llibre escrit al voltant de l'any 1970 per Frère Roger, responsable de Taizé, el títol del qual ho diu tot *Lutte et contemplation*.

El servei del Ministeri d'Educació del Quebec és de caràcter no confessional i clarament diferenciat de l'ensenyament catòlic i protestant, ho recorden als seus documents, que també s'ofereixen de forma voluntària als nivells primaris i al primer cicle de secundària.

No deixa de ser extremadament significatiu que, més a prop nostre, Régis Debray³³ redacti, per encàrrec del Govern francès, un informe sobre *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*,^[www4] publicat el febrer de l'any 2002. L'informe és presentat al diari *Liberation* el 12 d'aquell mes amb aquesta entrada: «L'institution républicaine et laïque doit s'emparer de l'étude du fait religieux comme la clé d'un enseignement ouvert à la complexité et à la tolérance». Sí, complexitat i tolerància, dos dels valors que nosaltres proposem, aplicats a l'àmbit del fet religiós en l'ensenyament.

Per acabar, però, tornem a la iniciativa del Quebec. El 19 d'agost de 2003, un comunicat de la Comissió Escolar del Quebec, després d'un breu recordatori del que havien dut a terme durant els dos anys que fa que funciona el servei, destaca que «durant [el curs acadèmic] 2003-2004, els projectes d'educació buscaran consolidar la nova vocació d'aquest servei, permetent que els joves s'obrin a la diferència, reconeixin la seva identitat, estableixin relacions amistoses i fecundes, desenvolupin una cultura de la pau i de la no violència...». Més avall, afirmen –per si hi hagués dubtes– que «el servei d'animació a la vida espiritual i al compromís comunitari està integrat dins el programa de formació de l'escola del Quebec i a la missió de l'escola que, **a més d'instruir i qualificar, permet que els joves es socialitzin**». (Ara, la negreta és meua). Perquè d'això es tracta, en l'educació. O no?

30. *A El corazón del laberinto: crónica del fin de una época* (1997), Madrid: Ed. Espasa, pàg. 240.

31. El títol de l'article era «Dos Dimensiones Educativas».

32. *Pour approfondir sa vie intérieure et changer le monde*, pàg. 8. La negreta és del document original.

33. Potser val la pena indicar, pels més joves, que Régis Debray arriba a Cuba l'any 1967, convidat per Fidel Castro, i acompanya Che Guevara en el seu períple boliviana. Detingut i torturat per l'exèrcit bolivià, s'escapa, per molt poc, de l'execució. Un cop alliberat, serà conduït al Xile d'Allende, amb qui confraternitza, i torna a França, l'any 1981, quan Mitterrand accedeix a la presidència de la República. Aquest el convida a col·laborar amb ell com a «chargé de mission», un càrrec que manté fins a l'any 1988. L'any 2001, en un altre registre completament diferent, publica el seu llibre *Dieu, un itinéraire*, i, per encàrrec del Govern francès, aquesta vegada amb Chirac com a President, presenta l'informe sobre l'ensenyament del fet religiós en l'escola laica.

[www3]: <http://www.mlq.qc.ca/animspi.pdf>

[www4]: <http://www.education.gouv.fr/rapport/debray>

<--> Si vols citar aquest document, pots fer servir la següent referència:

ELZO, Javier (2004). "L'educació del futur i els valors". A: Debats d'educació (2004: Barcelona) [article en línia].
Fundació Jaume Bofill; UOC. [Data de consulta: dd/mm/aa].
<<http://www.uoc.edu/dt/cat/elzo0704.pdf>>

Javier Elzo

Catedràtic de Sociologia (Universitat de Deusto)

jelzo@jet.es

Catedràtic de Sociologia de la Universitat de Deusto. És director d'investigacions de l'Institut Deusto de Drogodependències, president del Forum Deusto i membre de l'Steering Committee de l'European Values Study.

Ha estat director de l'Escola Universitària de Treball Social de Sant Sebastià, degà de la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia de la Universitat de Deusto i representant espanyol en el Consell Directiu de la Societat Internacional de Sociologie des Religions.

Com a investigador social, ha estudiat preferentment les àrees de sistemes de valors i de la religió com a fenomen sociocultural, sociologia de la joventut, sociologia de la violència juvenil i epidemiologia i sociologia de la drogoaddicció.

Pel que fa als estudis sobre la joventut, cal destacar els informes sociològics: *Juventud vasca 86*, *Jóvenes vascos 90*, *Jóvenes españolas 94*, *Jóvenes españolas 99*, *Jóvenes baleares 99*, *El silencio de los adolescentes* i la col·laboració amb el col·lectiu Cultures Jeunes et Religions en Europe.